

**Erős Ferencre
emlékezünk** 12. oldal

**Az IBM részvétele
a holokausztban** 30. oldal

Mesterek, tanítók

Szalad az idő, itt a Pesti Sólet új folyamának második száma.

Amikor elgondoltuk ezt az újságot, akkor - talán csak saját magunknak - azt fogalmaztuk meg, hogy minden számnak legyen egy vezérmotívuma. Valami olyasmi, amin szerzőink elgondolkozhatnak, témát ad nekik - aztán meglátjuk, mit tudunk kihozni belőle.

Ebben a mesterekről, elődőről, tanítókról példaképekről írtak a Pesti Sólet megtöltésére vállalkozók. Frölich Róbert főbbink a régi nagy mesterek szerepéről szólt, míg Vörös Kata például korunk egyik fontos tanítója, Erős Ferenc alakját idézte fel, mint egyik utolsó tanítványa.

Feuchtwanger különös életútja a hitlerizmus és a sztálinizmus között szintén felettébb izgalmas, szerzőnk, Bruck Irma különösen jó ismerője a német kulturának, sok ínyencséggel tud nekünk szolgálni.

A hangossá váló film korszakának egyik legjellegzetesebb alkotása A dzsesszénekes (The Jazz Singer), tulajdonképpen egy zsidó karriertörténet, elszakadás sztori. A film világában felettébb jártas Deutsch Andor - számos kitűnő filmtörténeti munka szerzője - idézi

fel, hogy mit jelentett, legalábbis e film alkotói szerint, elszakadni attól az ősi kultúrától, amelyhez ők is tartoztak.

Na, és azt tudják, ki találta ki a Túró Rudi nevét és a pötytyöket hozzá? Jó, akinek nem megy elsőre, annak Kerényi Kata segít. Klein Sándorral készített egy tanulmányos interjút. Klein nemcsak a Túró Rudi név atyja, de pedagógiai munkássága egészen különleges, a személyközpontú megközelítés egyik legfontosabb hazai szereplője.

Lugosi Viktoria most új egy regénnyel örvendeztet meg ismét minket. Az Ajvé, a Dafke és Vándorhomár után megint egy fontos könyv - az egykor közismert és népszerű tévéstől. S bár a tévé már a múlt, azért a közismertség és a népszerűség méltán megmaradt. A kötet szerzője talán először itt, a Pesti Sólet olvasónak számol be legújabb művéről.

Tardos János barátunk már az előző számban írt arról, hogy amikor megtudta, balatonfelvidéki, monoszlói házából deportálták egykor a falu talán egyetlen zsidó családját nemcsak nyomozni kezdett a történet után, de azt is megfogada, hogy addig nem nyugszik, amíg emléküket, más elhurcolt emberével együtt, botlatókövekkel meg nem örökítik. Ha minden jól megy, július 6-án, Monoszlón találkozhatunk az emlékkő avatásán.

Dési János

Tartalom

Frölich Róbert főbbi: A Talmud neves és névtelen hősei	4
Dávid Gyula: Azt hazudták, hogy zsidók - így menekültek meg	7
Szentgyörgyi Zsuzsa: Két szovjet akadémikus	10
Vörös Kata: A társadalomlélektan szelíd kutatója - Erős Ferenc	12
Deutsch Andor: A zsidó dzsesszénekes	15
Bruck Irma: Feuchtwanger, a vívódó	18
Kerényi Kata: A bűvészinas, a Túró Rudi és a vízbe dobott kavicsok	20
L.M.: Akit itt felejtettek	22
Faragó Kata: A krokodilmadár	25
Tardos János: Balatonfelvidéki zsidók, a monoszlói ház	27
Prinner Gábor: Az IBM szerepe a népiértésben	30
Beregi Péter: Hol igyon egy jó kávé Karinthy?	32

IMPRESSZUM

Pesti Sólet • A Dohány utcai körzet lapja • Felelős kiadó: Nádel Tamás
Főszerkesztő: Dési János • email: pestisolet.lap@gmail.com • Megjelenik háromhavonta
Tördelés: Borgis-Prin Bt. • Nyomtatta a DePress Kft.
Címlapfotó: Purim a Dohányban. Fotó: Szentgyörgyi Ákos

A Talmud neves és névtelen hősei

Nincs kicsi és nagy

A Talmud a rabbinikus zsidóság szellemi csúcsteljesítménye. Viszonyítási és igazodási pont a tradicionális judaizmus számára. Mesterei, a tanaiták és az amorák generációi csiszolták, fejlesztették, bővítették.

Tanaitáknak nevezzük a bölcsek első korszakának mestereit, a Misna és a barajták bölcseit. Az ő korszakuk i.e. 10-i.sz. 220-ig tartott, és mintegy hat nemzedéket ölelt fel. E bölcsek nem csupán rabbik, vallástudósok voltak, de civil foglalkozást is űztek¹.

Az Amorák a későbbi korok bölcsei, az ő misnai tételek feletti vitáik és rendelkezéseik kodifikációja a Gemára. Tevékenységük nyolc generációt ölel fel, korszakuk lezárása az i.sz. 6. század eleje². A Misna és a Gemára összekapcsolásából született meg a Talmud.

A Misna élénk tárja, miként is kell viszonyulnunk a bölcsekhez. Az Ávot traktátusban, melyben a bölcsek legitimitását igazolandó megjelenik és érthetővé válik a **תלשלש הלבקה**, a hagyomány láncolata³, ezt olvassuk:

יוסי בן יועזר איש צרדה אומר, יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק
בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם

Joszi ben Joézer, cerédai férfi mondotta: legyen házad a bölcsek gyülekezőhelye, lábuk porában foglalj helyet, és idd szomjúsággal szavaikat.⁴

Hogy is kell ezt értenünk? A rabbinikus irodalom világos választ ad:

והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שתייה נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גבי המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו עליך באימה ביראה ברמת ובזיע כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ביראה ברמת ובזיע.

1 <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14240-tannaim-and-amoraim>

2 <https://www.jewishvirtuallibrary.org/amoraim>

3 mÁvot 1:1

4 mÁvot 1:4

A “lábuk porában foglalj helyet” kifejezés azt jelenti, hogy amikor egy tudós megérkezik a városba, ne mondd neki, hogy nincs szükség rád. Menj el hozzá, és ne ülj mellé az ágyra vagy székre, esteleg padra, hanem ülj elé a földre, és olyan félelemmel, áhítattal, remegéssel és reszketéssel fogadd minden kiejtett szavát, amellyel őseid fogadták a Szináj hegyén (Isten által FR) kiejtett szavakat⁵.

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, melyből kiviláglik, miért is örvendtek évszázadokon keresztül tiszteletnek és megbecsülésnek a Talmud bölcsei. Tudásukat Istentől valónak tudták követőik, szájukból Isten szólalt meg, természetes, hogy nevük, tanításuk, és olykor legendájuk fennmaradt a Talmud lapjain. Egyesek népszerűbbek, ismertebbek, idézettebbek voltak, mint mások, de a közismert tudósok és a szinte névtelen hősök tanítása azonos méltósággal hagyományozódott reánk. Helyszűke miatt nem tudunk kitérni a Talmud minden közismert alakjára, csupán egy bölcs pályáját vizsgáljuk meg. Idézzük fel most a Kiválóságok kiválóságát, Rabbi Akivát, aki i.sz. 50 körül született, és i.sz. 130 körül halt mártírhalált.

Akiva ben Joszefről így ír a Jeruzsálemi Talmud: אמר רבי יונה. כתיב לכן אחלקילו ברבים ואתיעצומים יחלק שלל. זה רבי עקיבה שהתקין מדרש הלכות והגדות

5 Ávot DiRabbi Nátán 6:2

6 jSkálím 5:1

Igy szólt Rabbi Joná: "Azért részt osztok néki a nagyokkal, és zsákmányt a hatalmasokkal oszt", ez Rabbi Akivára vonatkozik, aki a haláchát (vallásjogot FR) és az aggádát (a rabbinikus hagyomány nem haláchikus alkotóelemei FR) tanította.

Akiva méltatása e mondattal sokkal többet mond, mint amit elsőre értünk belőle. Rabbi Joná Akivát Isten kedveltjének nevezi, azaz olyan embernek, akinek nagyságát és bölcsességét maga az Örökkévaló is elismeri és honorálja.

Egy másik helyen ezt olvassuk⁷:

והיה העולם שמם, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום
ושנאה להם

míg nem jött el Rabbi Akiva, hogy a déli bölcseknek Tórát tanítson.

Rabbi Akiva nem gyermekkorától kezdve lett tanult ember. Már meglett, családós férfi volt, mikor indítást érzett, hogy elmélyüljön a Tóra rejtelmeiben. A Talmud elbeszéli⁸, hogy egyszer a kútnál elgondolkodott, hogy vajon ki is fúrta a lukat a kőbe. Társai felvilágosították, hogy a vízcseppek voltak azok. Ő pedig úgy okoskodott, hogy ha a víz meg tudta fúrni a követ, a Tóra szavai sokkal inkább be tudnak épülni a szívbe. Rögvest elindult hát tanulni.

הנש הרשע שלש פוס הרות דומלל דלה הנש 'מ' ו' ב'
בן מ' שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה לימד תורה
ברבים אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף
ושל זהב ועד שעלה למטותי בסולמות של זהב. היתה אשתו
יוצאה בקרדמין ובעיר של זהב

7 Jes. 53:12

8 bJevámot 62b

9 Ávot DiRabbi Nátán 6:2

után már nyilvánosan tanított, s azt mondták róla, hogy addig nem hagyja el ezt a világot, míg nem lesz arany és ezüst asztala, s míg nem tud aranylétrán felhágni az ágyára. Hitvese pedig díszes köntösben, s Jeruzsálem-vészeti arany fejdíszben járt¹⁰.

Akiva nagysága a tanultak és tanítottak rendszerezésében jelenik meg. Az i.sz. első és második század fordulóján, az ismert történelmi körülmények miatt a halácha, és ezen keresztül a vallásgyakorlás, igencsak képlékeny állapotban volt. A már idézett Rabbi Joná-féle mondás mutatja, hogy Akiva volt az, aki rendszerezte és a nyilvánosság számára is érthetővé,

könnyen befogadhatóvá tette a haláchát és az aggádát.

Ám Akiva igazi méltatója Rabbi Jehuda Hánászi, a Misna megalkotója volt. Így szólt Rabbi Akiváról¹¹:

לר' עקיבא קרא לו אוצר בלום למה רבי עקיבא דומה לפועל
שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניה בה מצא שעורים מניה
בה כוסמין מניה בה פולין מניה בה עדשים מניה בה כיון שנכנס
לביתו מברר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן כוסמין בפני
עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא
ועשה כל התורה טבעות טבעות

Rabbi Akivát így hívta: biztonságos kincstár. Mert Rabbi Akiva olyan volt, mint egy munkás, aki fogta a kosarát, és kiment begyűjteni a termést. Amikor búzát talált, betette a kosarába. Amikor árpára bukkant, betette a kosarába. Amikor tönkölyt lelt, betette a kosarába. Amikor babot talált, betette a kosarába. Amikor lencse akadtt az útjába, betette a kosarába. Aztán amikor hazatért, külön kupacba osztotta a búzát, az árpát, a tönkölyt, a babot és a lencsét. Így volt ez Rabbi Akiva esetében is. Az egész Tórát azonosítható kategóriákba rendezte.

Rabbi Akiva gazdag emberré vált. A Talmud tudósít bennünket¹², hogy noha apósa, Kalba Szavua gazdag ember volt, ám mivel Akiva az ő akarata ellenére vette el a lányát, így nem adott nekik semmit. Ezen életrajzi verzió szerint nem saját indíttatásból, hanem hitvese szavára tanult kétszer tizenkét esztendeig, s híres, köztiszteltetben álló tudósként tért haza, nem feledve, és nyilvánosan elismerve felesége érdemeit. Gazdagságát e legenda szerint Istennek, szerencséjének, és habitusának köszönhetette.

Híres maximája a következő:

10 Ávot DiRabbi Nátán 6:2

11 Ávot DiRabbi Nátán 18:1

12 bNedárim 50a

כל דעביד רחמנא — לטב

Amit Isten tesz, az jól végződik. Egy alkalommal nem talált szállást egy városban, így kénytelen volt a mezőn tölteni az éjszakát. Ekkor is, – talán önmaga megnyugtatójára – e maxima felemlegetésével tért nyugovóra. Míg aludt, katonák foglalták el a várost, hol nem lelt szállást, így ő egyedül menekült meg a fogságból¹³. Saját életének eseményeivel illusztrálta tehát mondása jelenvalóságát.

Rabbi Akiva lelkes híve és támogatója volt Bár Kochbának, az utolsó zsidó szabadságharcosnak. A Talmud híres legendájában elbeszéli¹⁴, hogy miként fogta le, börtönözte be és végezte ki az elnyomó római uralom e kiváló bölcsét. Egy más helyről¹⁵ megtudjuk, hogy mártírhalála előtt három esztendőt töltött börtönben. A kivégzés indoka nem a szabadságharcban való részvétele volt (noha a Talmud kénytelen cenzúrázni, visszafogni magát, hiszen római uralom alatt keletkezik, s így nem minősül abszolút megbízható forrásnak), hanem a Tóra – Róma által tiltott – nyilvános tanítása. Rabbi Akiva úgy fejezte be tudós életét, ahogy karrierjét kezdte: a Tóra szavaival.

A Talmud névtelen hősei közé tartoznak a kevésbé ismert, ritkán említett, furcsa nevű Ben Bágbag és Ben Héhé. Noha keveset említik őket a hagyományos irodalom, az Ávot traktátus¹⁶ megőrizte mindkettejük egy-egy mondását. Élünk azonban a gyanúperrel, hogy a két személy tulajdonképpen nem is két különböző figura.

בן בג בג אומר, הפך בה והפך בה, דכלא בה. ובה תחזיר, וסיב ובלה בה, ומנה לא תזוע, שאין לה מדה טובה הימנה

Ben Bágbag mondta: forgasd, és újra forgasd (a Tórát FR), hisz minden benne van. Tekints belé, s válj éretté és bölccsé általa. Ne távolodj el tőle, hisz nincs nála jobb.

E mondás alapján kirajzolódik előttünk egy mélyen hívő, a Tórát és annak művelését mindenekfelett valónak tartó bölcs férfiú alakja. Olyan ember portréja sejlik fel előttünk, aki küldetésének tekintti a tudás megszerzését, természetes közegének a Tóra szavait, s életcéljának e szavak folytonosan megújuló jelentésének megismerését.

Ben Héhé nem mond bölcsesket, csupán egy kérdést tesz fel Hillélnek¹⁷:

יאה: ללהל יה יה רב הגל רמא
 הו, אלא. הגל עבימי תואלמהל, "תונמיהל"
 אומר ליה בר הי להלל: האי
 "להימנות", להמלאות מיבעי ליה. אלא,
 זה (שמנוהו) [שמנו] חביריו לדבר
 מנה, והוא לא נמנה עמהן

13 bBráhot 60b

14 bBráhot 61b

15 bSzanh 12a

16 mÁvot 5:22

17 bChagiga 9b

A bibliai versben¹⁸ “meg nem számlálható” áll. Nem azt a kifejezést kellene használni, (héber szójáték FR), hogy betölteni? Így aképp lenne értelmezhető a vers, hogy ha valaki kimarad a társai által közösen elvégzett micvából, nem tudja beteljesíteni azt.

Ben Héhé az érdemek koronájának tekinti, ha valaki teljesíteni tud egy micvát, s annak elmáradását, vagy mások általi akadályoztatását mintegy tragédiaként éli meg.

E rövid megjegyzésből be tudjuk határolni a kort, melyben e két személy élt. Hillél, a kiemelkedő bölcs ugyanis időszámításunk kezdetén tevékenykedett. Így e két tudós az ő tanítványa, de mindenképp kortársa lehetett.

Rántsuk most le a leplet a rejtélyről, miért is kételkedünk a két személy különbözőségében. E két bölcs valószínűsíthetően ugyanis egy és ugyanaz a személy. Noha nem tudjuk bizonyítani állításunkat, de találunk erre mutató megjegyzést a hagyományos irodalomban. A Toszaftban¹⁹ megmagyarázza, hogy miért is viselnek ilyen furcsa nevet e bölcssek:

בר הי הי להלל. יש מפרשים שגר היה והיינו בן אברהם ושרה שנתוסף ה"א בשמן וכן בג בג

“Bár Héhé (a Bár és a Ben felcserélhető, mindkettő annyit tesz, valakinek a fia FR) szolt Hillél-

18 Préd 1:15: Az egyetlen meg nem egyenesíthető, és a fogyatkozás meg nem számlálható. Károli Gáspár revideált fordítása, <https://abib-liamindenkie.hu/karoli/ECC/1>

19 Toszaft bChagiga 9b

hez²⁰”: Van, aki úgy magyarázza, hogy betért volt, azaz Ábrahám és Sára gyermeke, akik kaptak egy Hé betűt a nevükhöz. Ugyanez áll BágBágra is.

Ben HéHé a Toszafot szerint tehát betért volt. (A mai napig az a törvény, hogy a betértek az Ábrahám fia/lánya nevet kapják betérésük után, zsidó hagyomány szerint ugyanis Ábrahám és Sára már Ur Kaszdimban zsidó hitre térített embereket.) Azért kapta a Hé és Hé betűkből álló nevét, mert a két ős is egy-egy Hé betűt kapott eredeti nevéhez, s így lett Ábrámból Ábrahám²¹, és Szárából Sára²².

A Bágbág név szintén két betű, a Bét és a Gimel megkettőzéséből áll. Mivel minden héber betűnek számértéke is van, a számokat tehát betűk helyettesítik a klasszikus héber írásokban. A gemátria, azaz a héber számmisztika értelmezi: a Bét és a Gimel számértékének összege öt, ami megegyezik a Hé betű számértékével. Újabb utalás, hogy Ben Bágbág és Ben HéHé ugyanaz a személy.

20 Idézet a bChagiga 9b lapról, ehhez a részlethez fűz kommentárt a középkori szöveg

21 Mózes I. 17:5

22 Mózes I. 17:15

A Talmud elbeszéli²³, hogy egy nemzsidó odament Hillélhez, és kérdést intézett hozzá, kifejezve kétségeit a Szóbeli Tan létjogosultságát illetően. Hillél bebizonyította neki a héber ábécé felhasználásával, hogy a Szóbeli Tan természetes és szükségszerű kiegészítése az Írott Tannak, mely nélkül az Írott Tan bizony értelmetlenné válhat. Ezt a nemzsidót Hillél már a tanítását megelőzően betérítette, s a hagyomány szerint ő volt Ben Bágbág.

Nem tudjuk, mi volt eredeti neve, nem tudjuk, mi volt személyneve. Olvasunk²⁴ egy Rabbi Jochanan ben Bágbágról, aki vélhetően az előbbi fia, s aki Juda ben Betérához fordult egy haláchikus kérdéssel.

Ben Bágbág avagy Ben HéHé kevésszer szerepel a Talmud lapjain, s véleménye általában a szentélybeli szolgálattal és az áldozatokkal kapcsolatos. Ismeretlen hőse a Talmudnak, nem közismert figura, mégis kiegészíti, értékekkel bővíti a rabbinikus irodalom eme mesterművét.

Írásunkkal igazolni kívántuk, hogy a rabbinikus hagyomány szerint nincs kicsi és nagy, a bölcsesség és a tekintély nem vagyon vagy ismertség függvénye. A neves tudós mondásait és rendelkezéseit éppúgy megörökíti a hagyomány, mint a szó szerint névtelen szavait, mert nem számít más, csupán a zsidó filozófiához, rituáléhoz, morálhoz való méltó és örökérvényű hozzájárulás.

Frölich Róbert főrabbi

23 bSábát 31a

24 jerKetubot 5:4

Azt hazudták, hogy zsidók – így menekültek meg

A Bachtrack minden évben közzéteszi a statisztikáit, amelyből kiderül, hogy hányszor játszották egyes zeneszerzők műveit. A komolyzenei adatbázis szerint 2022-ben az észti Arvo Pärt volt a világ legtöbbet játszott élő zeneszerzője, aki már 2012 és 2018 között is a lista vezetője volt. Zenekari művei és kórusokra írt darabjai gyakran csendülnek fel hazai hangversenytermekben is. Korunk nagy karmestereinek egyik doyenjének, a 85 éves *Neeme Järvinen*nek immár két fia, Paavo és Kristjan is a dirigensek nemzetközi élbolyához tartozik, Magyarországon is jól ismertek és népszerűek. A komolyzenei élet két idős észti kiválósága életében természetesen számos közös vonás van. Talán a legkevésbé ismert, hogy mindketten izraeli bevándorló vízum felhasználásával tudták elhagyni a Szovjetuniót. Pedig zsidó származásuk erősen kétséges vagy éppen teljességgel kizárható.

AZ ÉSZTORSZÁGI ZSIDÓK A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

A 14. századból találhatók feljegyzések az első zsidók térségbeli jelenlétéről, míg II. Sándor orosz cár 1865-ben tette lehetővé hivatalosan zsidók letelepülését a mai Észtország területére. Az első bevándorlók kereskedők, kézművesek voltak, akik zsinagógákat, imaházakat emeltek, de igazán gazdag zsidó kulturális életet nem hoztak létre. Ez a 19. század végére változott meg, amikor a közösség számos tagja bejutott az egyetemekre és később ők

indították útjára az első zsidó kulturális programokat. A zsidó lakosság a balti németekkel és az észtekkkel is jószomszédi viszonyt alakított ki, és 1918-ban mintegy 200 zsidó férfi harcolt Észtország függetlenségéért.

A frissen alakult Észt Köztársaság toleráns volt: az 1918 és 1940 közötti független államban alapvetően megváltozott a zsidó közösség helyzete. A sok száz évnyi idegen uralom

után megszülető szabad Észtország különös tekintettel volt az itt élő kisebbségekre. A zsidók több más nemzetiséggel együtt kulturális autonómiát kaptak: a közösség maga szervezhette meg oktatási rendszerét, a szociális segítségnyújtást, ápolhatta nyelvét és kultúráját, és mindezt az állam finanszírozta. Az 1934-es népszámlálás szerint az országban több mint 4300 zsidó élt, 50 százalékuk Tallinnban, mintegy ezren éltek Tartuban, a második legnagyobb városban. A II. világháború előestéjén létszámuk megközelítette az 5000 főt.

Az első észt köztársaság kiállt a nemzet részének tekintett zsidó közösség mellett az egyre durvuló nemzetközi közegben is. Amikor a náci Németország hatására mozgolódnak kezdtek a balti németek, Észtországban törvényen kívül helyezték a náci irányultságú pártokat, felszámolták a Német Kulturális Tanácsot, és a parlament, egyébként választások útján mandátumhoz jutott, német származású nemzetiszocialista képviselőjét lemondásra kényszerítették. A nemzetiszocialista lapokat betiltották arra való hivatkozással, hogy ezek a pártok, szervezetek és sajtótermékek folyamatosan inzultálják az észtországi zsidóságot és gyűlöletbeszédet terjesztenek. Az első magyar zsidótörvénnyel szinte egy időben az észt köztársasági elnök kezdeményezésére a zsidó közösség elnökhelyettese az észt parlament felsőházának tagjává vált.

A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradékának foganatosítása érdekében 1940 júniusában bevonult Vörös Hadsereg megszállta a területet és a Szovjetunió bekebelezte Észtországot. Megszüntették a kulturális autonómiát annak minden intézményével együtt. Mintegy 400 zsidót deportáltak a Szovjetunióba a korábbi független állam vezető politikusaival, tisztségviselőivel és egyéb „burzsoá” elemekkel együtt. A sors különös fintora, hogy sokuk számára ez vált a túlélés garanciájává, mivel 1941 nyarán a náci Németország lett az új megszálló. Mivel a megszállás folyamata két héten át húzódtott, a zsidó lakosság mintegy háromnegyedének sikerült a Szovjetunióba menekülnie, oda, ahová korábban erőszakkal hurcolták társaikat. Az országban maradt zsidókat – mintegy ezer embert – meggyilkolták. Összesen kevesebb mint egy tucat olyan zsidó lakosról tudunk, akik nem menekültek el és életben maradtak.

Amíg volt független észt államiság, addig az állam határozottan kiállt minden kisebbségi csoport mellett. Egyénileg azonban már nagyon eltérő válaszok születtek az igen viharos korszak eseményeire. Köztudott, hogy Észtországban sokan felszabadítóként üdvözölték a németeket, hiszen ők az alig egy évvel azelőtt érkezett és tömegeket deportáló oroszokat üzték ki. Faji alapon az észtek nem láttak semmi kivetnivalót zsidó honfitársaikban. Sikeresebb volt az a náci propaganda, ami kommunistaként igyekezett megbélyegezni a zsidókat, emiatt az észtek sokakat feljelentettek.

A SZOVJET ANTISZEMITIZMUS

A Szovjetunióba menekült zsidók közül a háború után sokan visszatértek, de a korábbi virágzást az elnyomó szovjet

politika miatt többé már nem lehetett visszahozni. Zsinagógát nem építhettek, egy rossz állapotban levő imaházban gyűltek össze. Szigorúan tilos volt a vallási szokásokat gyakorolni – aki megpróbálta, börtönbüntetést is kockáztatott. Bizonyos intézményekben nem dolgozhattak zsidók, ezért sokan megpróbálták az irataikban szereplő nemzetiséget is megváltoztatni. (A Szovjetunióban minden személyi igazolványban feltüntették az adott illető nemzetiségét vagy kisebbséghez tartozását, így a zsidót is.) Egyébként a szovjet tagköztársaságok között Észtországban kevésbé volt érezhető a szovjet antiszemitizmus; a tallinni egyetemen szívesebben látták a zsidó hallgatókat, mint Moszkvában. Ám Észtország leginkább „tranzitország” volt: azok körében is népszerűnek bizonyult, akik Izraelbe vagy Amerikába akartak utazni, mert onnan sokkal könnyebb volt viszonylag zavartalanul útnak indulni. Így alakulhatott ki az a jelenség, hogy az észtországi zsidó közösség lélekszáma történelme során a háború után, az 1950-es években volt a legnagyobb.

A ZSIDÓ SZÁRMAZÁS MEGNYITOTTA A VASFÜGGÖNYT

Az észt karmester, Neeme Järvi a Szovjetunió zenei tehetséggondozási rendszerében nevelkedett. Tizennyolc évesen debütált karmesterként. Az 1960-as évek elejétől vezető szerepet vállalt szülőföldje zenei életében. Társalapítója és művészeti vezetője volt a tallinni Észt Rádió Kamarazenekarának. Megalapította a Tallinni Kamarazenekart is. Felkérték továbbá az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság Állami Akadémiai Opera- és Balettszínházának vezető karmesterének és művészeti igazgatójának. Az 1970-es évek végére hírneve szerte a Szovjetunióban és Kelet-Európában elterjedt, és kedvező értékeléseket kaptak nyugati fellépései is.

Neeme Järvi különös érdeklődést mutatott a kevésbé ismert zeneszerzők repertoárjának felkutatása és bemutatása iránt. 1979-ben előadta Arvo Pärt Credo című művét, amely fordulópontot jelent a zeneszerző stílusfejlődésében. Järvi, felismerve a Credo fontosságát (amely bibliai szövegeket tartalmaz), anélkül mutatta be, hogy először a Kommunista Párt vagy a Zeneszer-

zők Szövetsége szokásos csatornáin keresztül engedélyeztette volna. Ennek nagyon is belátható következményeivel hamarosan mindkettőjüknek számolnia kellett.

Arvo Pärt zenéjének fogadtatása a Szovjetunióban akkoriban ellentmondásos és bonyolult volt. Egyrészt generációja egyik legeredetibb és legkiemelkedőbb zeneszerzőjeként tartották számon, akinek műveit a Szovjetunió kívül is előadták és elismerték. A *Credo* premierje utáni botrányt azonban nem a kompozíciós stílus okozta, hanem belső üzenete és szövegválasztása, valamint a közönségre gyakorolt „veszélyesen” erős hatása (a darab legelső előadásakor ismétlést követelt a közönség). A zeneszerző a „Credo in Iesum Christum” latin nyelvű szövegével nyíltan és őszintén vallotta meg vallásosságát (1972-ben megházasodott és csatlakozott az ortodox egyházhoz), ami akkor nem csak provokatívnak hatott, hanem a szovjet rezsim elleni nyílt fellépésnek bizonyult.

A *Credo*-t betiltották, és Pärt több évre kegyvesztett lett. A filmzene volt az egyetlen terület, ahol viszonylag szabadon alkothatott. Számos filmhez komponált kísérőzenét, például Pirx pilóta kalandjainak lengyel változatához.

Neeme Järvi 1979. október végén „családegyesítés céljából” kivándorlási kérelmet nyújtott be a szovjet hatóságokhoz, és 1980. január 20-án érkezett családjával új hazájába, az USA-ba. Évtizedekkel később Järvi azt mondta, hogy izraeli barátai segítettek megszervezni az indulást. Järviék zsidóként emigráltak, felesége, Liilia pedig zsidóként jelent meg, pedig Järvi szerint a felesége valójában nem is zsidó származású. Mindenesetre a tervek sikerült, és a KGB nem akadályozta meg a kivándorlásukat. Ugyanezt a trükköt vetette be sok más zenész is, akik el akartak menekülni a Szovjetunióból.

Közvetlenül emigrációja után egy bécsi interjúban Järvi elmondta, hogy a kulturális élet résztvevőinek távozási szándéka mögött ugyanazok az okok húzódtak meg: az alkotói szabadság hiánya. Megemlítette, hogy a moszkvai Bolsoj Színház zenekarának vezető karmesteri posztjára való jelentkezését azzal utasították el, hogy egy észt nem lehet alkalmas erre a posztra. Az állami koncertügynökség szintén megtagadta, hogy részt

vegyen a Stockholmi Filharmonikus Zenekar tervezett koncertkörútján.

Järviék emigrációjával egy időben Arvo Pärt is elhagyta Észtországot feleségével, *Norával* és két kisfiával együtt. Pärt és családja engedélyt kapott, hogy Izraelbe utazzon, mivel Nora zsidó származású volt. Távozásuk 1980. január 18-án az utolsó pillanatban történt: az afganisztáni háború következtében egy nappal később megszűnt a Szovjetunióból való kivándorlás hivatalos lehetősége. Az új hazájuk kezdetben Ausztria volt, ahonnan hamarosan ösztöndíjjal Németországba költöztek.

Arvo Pärt távozása azonban minden volt, csak nem önkéntes. **Nora Pärt később egy interjúban** felidézte, hogy 1979 őszén a párt központi bizottságának egyik vezetője látogatást tett otthonukban, és javasolta kivándorlásukat. Azt a benyomást kellett kelteniük, mintha saját elhatározásukból mennének, de valójában kiutasítás volt ez a szülőföldjükről, akkoriiban úgy tűnt, lényegében örökre.

Dávid Gyula

Forrás:

Arvo Pärt Center

<http://www.neemejarvi.ee/>

A holokauszt Észtországban – tallinnban.blog.hu

Fiktiivsed abielud ja juudi päritolu eestlaste lahkumine N Liidust: minejaid takistati tihti, ja vahel väga jõhkralt – Eesti Ekspress, 2021. szeptember 18.

Emlékforgácsaim

Két szovjet akadémikus

Vendégségbe megyek, ennek tiszteletére felveszem gyönyörű borostyán nyakláncomat.

Ami tulajdonképpen vesekőből van....

Hogy miből?

Sora van annak. Jó régre, még a hetvenes évekre nyúlik vissza a történet.

Akkor a SZTAKI (a Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézete) tudományos titkárságát vezettem, amit én is alapítottam. Egyebek között hozzám, vagyis, egyik részlegemhez tartoztak a nemzetközi ügyek, így a tudományos együttműködések is. Ennek egyik eleme volt a *Lett Tudományos Akadémia* egyik intézetével közös munka. Így gyakran volt vendégünk az intézet igazgatója, egyúttal a Lett Tudományos Akadémia alelnöke, *Jakubajtisz akadémikus*. Éppen az intézetünkben dolgozott a projekt magyar tagjaival közösen, amikor hirtelen nagyon rosszul lett. Kiderült, vesegörcse van. Telefon az orvosegyetem urológiai intézetébe, ahol azonnal fogadták is. Én kísértem az intézetünk autóján. No, gyorsan még meg kellett nézmem, hogy is van oroszul a vizelet, ez addig kimaradt a szókincsemből. Maga a híres urológus professzor, a klinika igazgatója, *Babics Antal*, szintén akadémikus, fogadott minket. Bizony, megizzadtam a számomra teljesen idegen szövegű beszélgetés fordításával. A vizsgálat után Babics prof közölte, bizony J. vesekövei okozák a bajt, és ha a szenvedő vendég kéri, akár ott is tartják és meg is operálják. Ám rigai barátunk mindenképpen haza akart menni. A mai ember nem is képzelheti, milyen bravúr volt másnapra jegyet biztosítani a moszkvai járatra, no meg értesíteni a rigaiakat, hogy ők meg intézkedjenek, legyen hely egy belső járaton.

Minden szépen sikerült, és két-három hónap múltán újra megjelent nálunk Jakubajtisz, egészségesen, megoperálva, immár vesekövek nélkül, vidáman. Nagyon köszöngette a segítségemet és átnyújtott egy szépen csomagolt dobozt. Ez rejtette a gyönyörű borostyánt, érdekes láncon. Ritka szép darab. Egy csuda izgalmas szerkezetű, felhő alakú belső zárványokkal ékeskedő, gyönyörűen csepp alakúra formált nagy borostyán (a csepp legnagyobb mérete körülbelül öt centiméter), a sárga és arany legszebb árnyalataival. Dávid Alekszandrovics maga közölte, ez a borostyán voltaképpen csere a vesekövekért.

Tartós lett ez a barátság, Gyurival, a férjemmel is összelekedtek, meg is hívtuk többször vacsorára. Ekkor mesélt is magáról. Igen tehetségesnek kellett lennie, hogy lettként, hozzá még zsidóként is, ilyen magasra juthatott. Elmondom, mert ma már nyilván kevesen tudják: minden szovjet államnak volt saját tudományos akadémiaja, kivéve az oroszot, mert az „szovjet akadémia” volt. És természetesen az elnök mindenütt orosz nemzetiségű volt, a helyiek legfeljebb alelnökök lehettek. Egyébként ugyanez volt a helyzet a kutatóintézeteknél is, és persze, az iparban is. J. elmondta, hogy ügyvéd édesapját, no, meg szinte az összes férfi rokonát a balti államok bekebelezése után elhurcolták, a többségük többé nem is került vissza. Kivételnek számított, hogy az ő édesapja a háború után még előkerült, iszonyúan leromlott állapotban, ám rövidesen meg is halt.

Felidézem egy másik szovjet tudóssal kapcsolatos emlékeimet is. Már első találkozásunkkor megdöbbenett a keresztnéve és otcsesztvója, vagyis, atyai neve: *Vlagyimír Iljics*. Hát persze, hogy ismerős, hiszen ezek Uljanov-Lenin nevei. A későbbi szovjet akadémikus papája nyilván Ilja volt és minden bizonnyal kapott az alkalmon, hogy fia Vologyja legyen, mivel így, majd felnőttként büszkén hordozhatja a nagy alapító nevét. (Egy közbenső gondolat támadt fel bennem. A napokban fejeztem be egy vaskos és szörnyűséges tartalmú könyv olvasását. A címe: Sztálin és hóhérai [írta: Donald Rayfield, Park Könyvkiadó, 2011, fordította: Makovecz Benjámin]. Iszonyatosan kegyetlen történet a Szovjetunióba került emberek, népcsoportok, egész népek meggyalázásáról, tagjaik kínzásáról, megsemmisítéséről, vagy „csupán” messzi tájakra áttelepítéséről, aminek során az elhurcoltaknak a fele is elpusztult, mire megérkeztek. Jól összevethető Hitlereknek a zsidókat pusztító Endlősungjával és győzelmük esetén az „alsóbbrendű”, nem-árja népekre, köztük a magyarokra is vonatkozó terveivel.)

Nos, visszatérve V. I. Szkurihinra, igen kiváló – egyébként ukrán – tudós volt, egyik vezető munkatárs az 1975-ben végrehajtott, híres Apolló-Szojuz közös amerikai-szovjet űrkíséreltben. A közös programban Föld körüli pályán összekapcsolódott az amerikai Apollo-18 és a szovjet Szojuz-19 űrhajó. A fedélzetén két szovjet és három amerikai űrhajós dolgozott két napig. Szkurihin a vezérlőrendszer kidolgozásában töltött be vezető kutatói szerepet, tehát nyilván igen képzett és tehetséges ember kellett legyen.

Mi úgy ismertük meg egymást, hogy egy közös, nemzetközi (vagyis szocialista országok közötti), számítógép-fejlesztési munkacsoport tagjai voltunk. Ő a szovjet, én a magyar delegáció vezetője. Nagyon értelmes, felkészült és barátságos emberként ismertem meg, művelt is volt. Például, egyszer kéthetesen nyúlt a magyarországi ülésünk, tehát hétvégén is Budapesten maradtak a delegációk. Én akkor meghívtam őt vasárnapra egy kis kirándulásra. Férjemmel együtt elvittük Szentendrére. Na-

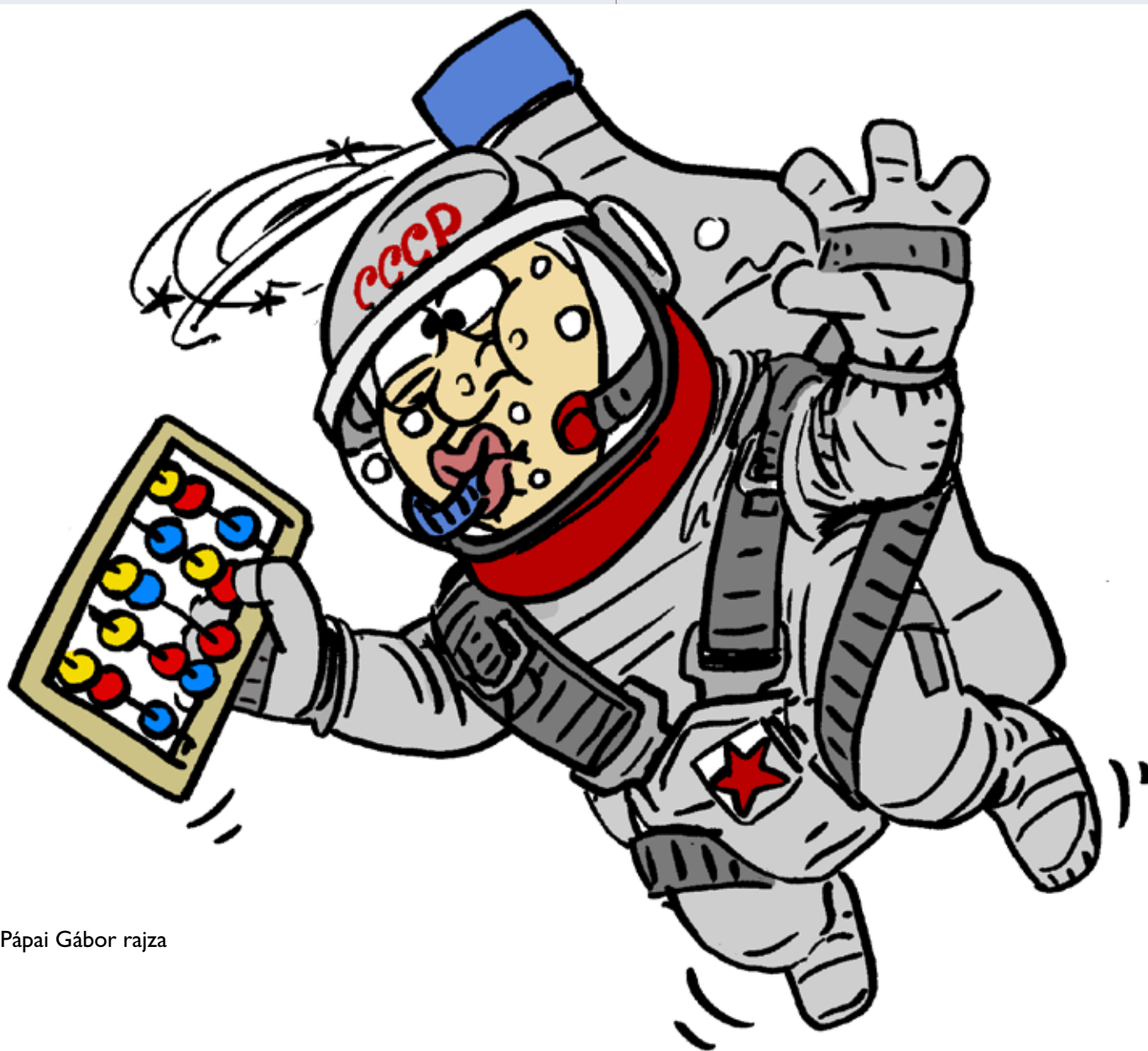
gyon örült, hogy az itteni szép pravoszláv templomok „működnek” is, nem úgy, mint a Szojuzban. Örömmel jött be velünk meghallgatni egy misét is. Mi több, folyékonyan olvasta és értette a régi, cirill betűs szent szövegeket, bár azokat voltaképpen szerb embereknek írták.

Hanem e kitűnő tudós és értékes ember nagyon erősen alkoholistá volt. Az egyik moszkvai ülésünkről egyik emlékem ma is kísért. Minden tárgyalás bankettel záródott. Vlagyimír Iljics mint vendéglátó a high table-nél ült, és engem, az egyetlen nő delegációvezetőt is maga mellé invitált. Már amikor helyet foglaltunk, ott állt előttünk az asztalon egy pohár, színig vodkával, no és pótlásul még egy-egy palack vodka és borzsomi (ez utóbbi remek kaukázusi szénsavas ásványvíz, nagyon kedveltem, ellentétben a vodkával). Tehát első dolgom volt átadni derék szomszédomnak a vodkás poharat, amit ő tüstént ki is ürített és üresen visszaadta. Aztán megkapta még tőlem a vodkás üveget, cserébe én hozzájutottam még egy üveg borzsomihoz. A vacsora végére ez is, az is szépen kiürült. Ám kiváló akadémikus asztaltársamat bizony két ifjú orosz kutató a hónaljánál fogva vonszolta el a hotelszobájáig. Bizony, merev részeg lett. Számomra igencsak visszataszító jelenet volt.

Ez még a szentendrei kirándulás előtt, egy másik ülés végén történt, Moszkvában. Amikor később, nálunk, a szépséges kisvárosban ebédeltünk, mesélni kezdett az életéről. Kiderült, a rokonságából nagyon sokan pusztultak el az 1932-1933-as nagy ukrán éhínségben, amit Sztálin és tetteistársai szándékosan idéztek elő. (Erről a rettenetről bőven olvashattam a minap a Sztálin és hóhérai könyvben. Szándékosan és gyilkolásokkal tetézve idézték elő az éhezést, a Nagy Vezér meg persze hűségese udvaroncái elrabolták az ukrán mezőgazdaság bőséggel termő élelmiszereit). Immár barátunk, V.I. azt is elmondta, hogy az édesapját, aki egyébként lelkes kommunista, korábban vöröskatona is volt, koholt vádak alapján elhurcolták, sőt ki is végezték.

Ekkor megértettem V.I. alkoholizmusát, és felmentettem magamban. Mivel jó pár évvel idősebb volt nálam, nyilván már nem él. Nyugodjék békében!

Szentgyörgyi Zsuzsa

Pápai Gábor rajza

A társadalomlélektan szelíd kutatója – Erős Ferenc

A zsidó hagyomány egyik legelemibb kötelességének, a „*Mondd el fiadnak...*” parancsolatának tesz eleget az a tanító, aki nem csak felhalmozott tudását, hanem élettapasztalatát, világlátását is átadja tanítványának. *Erős Ferenc* szociálpszichológus ezen kivételes mesterek egyike volt, aki segítő, szelíd társként a tanítványai mellett állt, és egy élet tapasztalatával követte a pályájukat.

A Talmud lapjairól tudhatjuk, hogy milyen szoros és meghatározó kötelék alakulhat ki mester és tanítvány között. *Rabbi Eliézer* halála után tanítványa *Rabbi Akiva* vallotta, hogy „sok kérdésem van, de haláloed után nincs, aki válaszoljon rájuk” (Szanhedrin 68a). 2020. február 10-én, amikor megtudtam, hogy *Erős Ferenc* előző este elhunyt, tanítványként hasonlóképp éreztem. Kevesebb mint egy évvel a halála előtt kezdtünk el együtt dolgozni. Kevésbé ismerhettem meg, mint korábbi tanítványai, ám a közös munka életem végéig meghatározó tapasztalat lesz a kutatói pályámon.

Erős Ferenc pszichológusként végzett az ELTE-n 1969-ben. Új utakat keresett, neki a pszichológia nem csak az egyes ember pszichéjének a megismerését jelentette, hanem embercsoportok viselkedésének a vizsgálatát. Szociálpszichológus lett, iskolateremtő. Mindig az egyéni és a kollektív közös halmaza foglalkoztatta. Kezdeti munkásságában az analitikus szociálpszichológia érdekelte, nem véletlen, hogy később a társadalom legmélyéről – mint a társadalom analitikusa – próbálta felszínre hozni a mások elől rejtett jelen-

ségeket: a múltnak a jelenben megmutató problémáját, traumákat, előítéleteket. Olyan jelenségeket és folyamatokat vizsgált, amelyek komplex látásmódot igényelnek, amikhez

A KÚT kutatószoba avatásakor Erős Ferenc és Vörös Kata

nem elég egy tudományterület ismerete. Interdiszciplináris nézőpontja volt, amelyet megpróbált beszélgetéseik alatt, vagy egy-egy könyv ajándékozásával a tanítványainak is átadni. Ez az egyik legfontosabb, amit kaptam tőle.

Számára a szakmája nem munka volt, hanem hivatás, amit egész lényével képviselt. Hitt a vitában, a párbeszédben, szinte minden meghívást és felkérést elfogadott, igényelte a különböző szemléletmódok megismerését, a sokféleség dialógusát. Ő maga is csak így tudta megragadni és értelmezni a dolgokat, számot vetve különböző nézetekkel és ezeket integrálva saját gondolkodásába. Habitusa tudományos víziójához volt hasonló, a tolerancia, a türelem és a szelídség jellemezte.

Tudományos és oktatói tevékenységének köszönhetően nemzedékek gondolkodásmódját határozta meg, több társadalomtudós generáció nevelkedett munkáin. Fontos meglátásai voltak a zsidó identitással kapcsolatban. A kutató távolságtartásával és egy gyermek kíváncsiságával figyelt a zsidó közösségre. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején *Virág Teréz* pszichológus hatására, *Stark András* barátja társaságában kezdte el keresni a válaszokat arra, hogy mit jelent Magyarországon zsidónak, mit jelent második generációs holokauszt-túlélőnek lenni. Egyik utolsó nyilvános szereplése alkalmával, 2019. december 12-én, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen, a *Virág Teréz* Traumakutató Csoport eseményén emlékezett vissza erre az időszakra:

„Én is jelen voltam azon a bizonyos 1982-es akadémiai előadáson, ahol a pszichológus körökben először beszélt [*Virág Teréz*] a holokauszt hosszantartó megbetegítő hatásáról. És rám óriási hatást gyakorolt *Teréznek* a gondolkodásmódja és az ő felismerései, és részben éppen *Virág Teréz* világította meg azt az utat, amin aztán én is el próbáltam indulni és feltérképezni azt egy szélesebb körben, hogy mit is jelent tulajdonképpen a második generáció tagjának lenni. És ez nagyon sok szempontból a saját élményeimből, a saját tudatlanságaimból, a saját szorongásaimból és a saját magányomból is fakadt. S ehhez kellett partnerek, akikkel ezt közösen meg tudtuk beszélni, az első ilyen partnerem, akivel erről beszélgetni tudtam, az egy pécsi barátom volt *Stark András*, pszichiáter [...] vele beszélünk először arról, hogy hát hiszen mind a ketten a második generációhoz tartozunk, úgy papíron, de semmit nem tudunk róla. Nem tudjuk, hogy mások hogy élik ezt meg, mi a helyzet egyáltalán, mit jelent második generációs lenni, mit jelent zsidónak lenni Magyarországon. Ez úgy az 1970-es évek vége '80-as évek elején járunk...”

A szélesebb kör – ahogy *Erős Ferenc* fogalmazott – az egyéni élettörténektől a csoportos jelenségek vizsgálatáig terjedt. *Kovács András* szociológussal közösen másodgenerációs interjú-kutatást szerveztek, amely részeként összesen 114 interjút készítettek és közel ennyi személyes kérdőívet. A kutatás első eredményeit hárman, *Lévai Katalinnal* kiegészülve a *Medvetáncban* publikálták „*Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?*” – *Interjúk* címmel. A címválasztás találó volt, ugyanis sokan a zsidóság tabu volta miatt nem a szüleiktől tanulták meg, mit jelent zsidónak lenni, vagy hogy ők maguk zsidók, hanem egy külső csoport, kortársak, osztálytársak szembesítették a fiatalokat származásukkal. A tanulmányra kitüntetett figyelem irányult, később francia, angol és német nyelven is megjelentették. Visszatekintve látható, hogy magával a témával való foglalkozás, az interjúrészletek publikálása mind-mind hozzájárultak a társadalmi hallgatás megtöréséhez.

Szakmai érdeklődésének előterében többek között az egyes élettörténetek és személyes identitások mögött kirajzolódó társadalmi folyamatok álltak, a személyes és a kollektív emlékezet, továbbá az identitás és a csoportidentitás összekapcsolódása. Ezeket a kapcsolódásokat nevezte *labirintusoknak*. Az *identitás labirintusai* című 2001-ben megjelent könyvében 20 év eltelte után ismét a második generációs interjúkhoz fordult, a másodgenerációsok identitásstratégiáit elemezte. Élete végéig bízott abban, hogy valaki majd folytatni fogja kutatását és új módszerrel, új eredményeket remélve elemzi az 1980-as években készült interjúkat. A fiatalokat partnernek tekintette, többekkel megosztotta a még írógéppel gépelt másodgenerációs kérdőívet mintaként, hogy bátran használják saját kutatásukhoz. Én is büszkén őrzöm a dokumentumot.

Erős Ferenc kutatott, oktatott, folyóiratot alapított, iskolát vezetett és hatalmas tudományos szervező lendülettel bírt. 1973-tól a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa volt. Több budapesti és vidéki egyetemen tanított. A Pécsi Tudományegyetemhez szoros szálak fűzték, a Pszichológiai Doktori Iskola elméleti pszichoanalízis programjának volt alapítója és vezetője. Több közeli tanítványa végzett ebben az iskolában. Büszke volt rájuk és a velük végzett munkájára. Két folyóirat alapító szerkesztője volt: a *Thalassa* című 1990 és 2010 között megjelenő folyóiratnak és utódjának, a 2011-től kiadott *Imágó* Budapestnek. Szerkesztői munkáját egykori tanítványai viszik tovább.

Erős Ferenc érdeklődésének sűrű hálóját áttekinteni és értelmezni, munkásságának jelentőségét elemezni csakis hosszú tanulmányokban és több kötetes munkákban lehet. Ahogy tette ő is elődje életművével, a világhírű *budapesti iskolába* tartozó *Ferenczi Sándor*éval, akinek legjelentősebb magyar kutatójává vált. Ám két kutatási témáját fontos még kiemelni: a zsidó iden-

titás kutatása mellett foglalkozott a holokauszt-traumával és a zsidóságot (is) sújtó előítéletekkel. Érdeklődésünk e három témában kapcsolódott. Hosszú egyetemi éveim alatt olvastam írásait, szakdolgozataimban hivatkoztam munkáira, de személyesen csak 2019-ben ismertük meg egymást, amikor Örkény Antal javaslatára elküldtem neki a doktori tématervet. A téma fontos volt neki, doktori munkámban a rendszerváltozás utáni látens, kódolt antiszemitizmus kutatását tűztem ki célul. Támogatta és segítette a munkámat.

Feri 2019 júliusában meghívott a Virág Teréz Traumakutató Csoport kutatócsoporti ülésére. Itt ismerkedtem meg *Bárdos Katalin* pszichológussal, Virág Teréz lányával. Ezután minden kutatócsoporti ülésen ott voltam. A csoport Feri vezetésével, Virág Teréz örökségének ápolását és tudományos munkásságának folytatását tűzte ki célul. Intenzív, munkával teli hónapok következtek: hosszú megbeszélések, pályázatírás, végtelen levélfolyamok ötletekről, tervekről. 2019. december 12-én az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen felavattuk a KÚT kutatószobát, kerekasztal-beszélgetést szerveztünk *Régi traumák és új kihívások* címmel, ahol Virág Teréz munkásságának mai jelentőségét tárgyaltuk meg. A nap végén Mátis Lilla „*Mély kútba tekinték...*” című emlékfilmjét vetítettük le. Alig fértünk el az egyetem legnagyobb termében.

Közös terveink között szerepelt egy a transzgenerációs trauma kulturális, társadalmi és szociális aspektusait körbejáró konferencia szervezése is. 2020. január 20-án találkoztunk, hogy összeállítsuk a konferencia programját. Ekkor láttuk egymást utoljára.

Erős Ferenc kutatói, oktatói és tudományszervezői munkássága mellett a fordításra is időt szakított, egy itthon szinte még alig ismert tudományterület klasszikusait ültette át magyar nyelvre. *Elliot Aronson* szociálpszichológushoz szoros barátság fűzte, így neki köszönhetjük, hogy már az 1970-es években olvashattuk *A társas lényt*. A könyvet 1978-as megjelenése után folyamatosan újranyomták, magyarul 14 kiadása jelent meg. A kötet utoljára 2022-ben került a könyvesboltok polcaira, ám ebben már nem szerepel Erős Ferenc neve. A kötetet újrafordították.

Az ember kétszer hal meg, egyszer, amikor megáll a szíve, másodszer, amikor elfelejtik, amikor már nem olvassák, nem mondják ki a nevét. Erős Ferenc iskolát teremtett, a pécsi Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program - *Bókay Antallal* együtt - alapítójaként őrzi a nevét. Munkásságát tanítványai továbbörökítik, egykori mesterükhöz hasonlóan iskolaalapítók, oktatók, kutatók, szerkesztők, alkotó emberek. Őrizzük meg közösen Erős Ferenc emlékezetét, olvassuk írásait, gondolkodjunk vele a társadalmunk jelenségeiről: identitásról, történelemről, traumáról, hatalomról!

Vörös Kata

A zsidó dzsesszénekes

Egy különleges film elfelejtett vonatkozásai

Aki kicsit is érdeklődik a filmtörténet után, az halott már *A dzsesszénekes*ről. Elvégre mérföldkő, komoly határ: mindenki úgy ismeri, mint az első hangosfilmet, és az sem kizárt, hogy beugrik neki egy kép a főszereplőről, Al Jolsonról, amint feketére festett arccal, fehér kesztyűben énekel. De az 1927-ben készült filmet magát valószínűleg kevesen látták, ezért érdemes rögtön az elején leszögeznünk: bár ennek köszönheti a hírét, és valóban az első között volt, nem ez az első hangosfilm. Tulajdonképpen, nem is hangosfilm. És nem a dzsesszről szól. A történet középpontjában egy zsidó fiatalember áll, aki – ahogy a zsidó témájú filmekben ez olyan gyakran előfordul – a hagyományok tisztelete és a modern, szekuláris világ diktálta vágyai között őrlődik. Szeretné elhagyni szigorú, vallásos apját, aki a múltat képviseli, de rá kell jönnie, hogy nem is olyan könnyű a szabadságot választania.

Az valóban *A dzsesszénekes* forradalmi vívmánya volt, hogy a filmben a képpel szinkronban szól a zene, és azzal az addig sosem látott különlegességgel kényeztette a nézőit, hogy néhány mondatnyi próza is *hallatszik* benne, de ez utóbbi alig pár perc, talán három rövid dialógusrészlet; a történet nagy részét a némafilmeknél megszokott feliratos inzertek mesélik el.

Akkoriban a nagy filmgyártó stúdiók már mind kísérleteztek a hangosfilmmel, sokféle szabadalmat jegyeztettek be egymással párhuzamosan, és a saját mozijaikban meg is kezdték az ehhez szükséges átalakításokat. Más technikát használt a Warner (a Vitaphone lényege egy hatalmas lemezt forgató lemeztájtató volt, amelyet bőrszija kapcsolt a vetítógéphez), és mást a Fox (az ő Fotofilmjük egy német találmány alapján a film mellett futó hullámvonalat átvilágító és hanggá alakító vetítógépen alapult). A Warner Bros. Stúdió 1926-ban elkészítette Mary Astor és John Barrymore főszereplésével a *Don Juan* című kalandfilmet, amelynek a hatását szintén az eseményekkel szinkronban hallható hangeffektusok növelték (kardpengék csendültek, harangok kondultak), de a színészek még csak széles gesztusaikra és a feliratokra hagyatkozhattak. A Warner annyira bízott a sikerben, hogy 150 moziját átépíttette, és alkalmasá tette a hangos vetítésre. A nagy versenytárs, a Fox nem mert továbblépni a zenés kísérleti kisfilmeknél és a mozihíradóknál. A konkurencia pedig

többnyire csak várta, hogy a szakma gigásza elvégezzék helyettük a mozik költséges átalakításának munkáját, és kiharcolják az áttörést; vagy remélték, hogy nagyot buknak majd, mert elhitték, hogy a hangosfilm több lehet futó divatnál. A Warner Bros. viszont haladt tovább. És megrendelte egy sikeres Broadway-musical filmváltozatát. Így kezdődött *A dzsesszénekes* története.

Pontosabban sokkal korábban elkezdődött. Hiszen Samson Raphelson már 1920-ban megírta *Az engesztelés napja* (*The Day of Atonement*) című novelláját, amelyet később színpadra adaptált. A novella alapötletére pedig – ritka, amikor az író ilyen pontosan meg tudja jelölni, hogy mikor és miképpen csókolt a múzsa – 1917. április 25-én talált rá, amikor a New York Lower East Side-ján élő egyetemista színházba ment, és megnézte a *Robinson Crusoe, Jr.* című sikerdarabot, amelynek főszerepét a Broadway akkor 32 éves sztárja, Al Jolson játszotta feketére mázolt arccal. Egy 1927-es

interjújában a drámaíró azt is elmondta, hogy a színészről sugárzó érzelmi intenzitást korábban csak a zsinagógája kántorjainál élte át. És pár évvel később megírta a novellát, amely persze, nem az ifjabb Robinson Crusoe-ról szólt, hanem a Litvániából Amerikába menekült Jolson életének bonyodalmain alapult, és a vallásos családból származó szegény bevándorlóból lett népszerű amerikai színész történetét beszélte el. A színdarabot 1925-ben mutatták be a New York-i Warner Theaterben, ahol George Jessel játszotta a Jolson-szerű figurát. És mert a darab nagy siker volt, a Warner megvásárolta a filmjogokat. Először természetesen a színdarab főszereplőjének ajánlották a feldolgozás főszerepét, de ő szerződéses kötelezettségei miatt nem mondhatott igent; ezután Warnerék felkértek

még pár színészt, és végül eljutottak a logikus megoldáshoz: Al Jolsonhoz, akinek az élettörténetén a forgatókönyv alapult. Azokban az években mindenki ismerte Jolsont: népszerű énekes, táncos-komikus volt, de még soha nem állt kamera előtt.

Viszont saját magát játszotta: nem lehetett baj.

És nem is volt. A profi színpadi színész, amit lehetett, átmentett a filmes produkcióba: és igazából ez a világ legelső mozikban hallható prózai – és ezért méltán legendás – mondatának története: az egyik dalbetét után rögtönözve elsütötte azt a szövegét, amelyet minden előadásán, mindig elsütött, így hát itt is bedobta. A dalfelvételbe bekerülő néhány szó (*Wait a minute, wait a minute, you ain't heard nothin' yet!* – Várjon, várjon, még nem hallott semmit!) sokáig a kivágás határán egyensúlyozott, hiszen nem szerepelt a forgatókönyvben. De a producerek végül úgy döntöttek, maradjon. És történelmet írtak.

A filmet 1927-ben, a Jom Kipur utáni napon mutatták be New Yorkban,

és nem véletlenül: a történet is Jom Kipur idején éri el a csúcspontját. Habár a werkfotók meg a cím inkább azt hitetik el a nézővel, hogy a dzsesszről van szó a filmben, a történet valójában a bevándorló kelet-európai zsidók asszimilációjáról mesél, és arról, ahogy egy fiatalember megpróbál hátat fordítani a mesterének – az apjának.

A film főhőse Jakie Rabinowitz, egy kántor fia. A nézők az ő hosszú belső küzdelmének állomásait követhetik végig: kitart-e ősei hagyományai mellett, vagy él az új, modern világ kínálta lehetőségekkel. Valószínűleg hasonlóak lehettek a Warner Bros. Stúdiót alapító négy testvér (akiknek az apja a 19. század végén, még Wonskolaser néven, Lengyelországból érkezett Amerikába) saját dilemmái és tapasztalatai, és úgy tűnik, a film sztárja, Al

Jolson (eredetileg: Asa Yoelson) számára is személyes tétje volt a sztorinak.

A film főszereplői, a Rabinowitz család tagjai öt generáció óta kántorok. A legfiatalabb, Jakie már Amerikában született, és szigorú apja azt várja el tőle, hogy az ősök hite és szelleme szerint éljen tovább. A fiú azonban a dzsesszhez vonzódik, a zsinagóga helyett kávéházakban énekel, Robinra angolosítja a nevét és egy keresztény nővel él. A zsidó hagyomány helyett egy másik kisebbségi kultúrában, a fekete zenei tradícióban találja meg önmagát. Feketére festett arccal. Hiába érvel azzal szigorú atyjának, addigi példaképének, hogy aki énekel, az mindenképpen istent dicséri: úgy látszik, az öreg kántor szerint mégsem mindegy, hogy a zsinagógában vagy a Broadwayn teszi ugyanazt az ember. A tékozló fiú ugyan komoly sikereket ér el – és a nézők nagyobb öröme a filmben meg is szólal legalább öt dala –, kénytelen egyértelműen választani. Jön a Jom Kipur, és mert az apja haldoklik, az anyja arra kéri, vegye át a rá váró helyet a zsinagógában – neki viszont fontos fellépése volna New Yorkban. Az anya, aki valószínűleg a filmtörténet első (de biztosan nem az utolsó) *jiddische mame* figurája, aki azután is tartotta a kapcsolatot a fiával, hogy az apja kitagadta, végignézi a főpróbát, megérti, hogy Jakie már egy másik világban van otthon, és elengedi: az ennél a résznél zajló, állítólag rögtönzött beszélgetésük szintén hallható volt a moziban, és így elsülhetett a filmtörténet első hangos szóvicce is, amikor a fiú így írta le anyjának vágyai netovábbját, a jómódúak lakóhelyét, a Bronxot: „There’s the Ginsbergs, the Guttenbergs, and the Goldbergs. Oh, a whole lotta Bergs”. Végül hosszú tépelődés után mégis lemondja a Broadway-premiert, hazamegy, és elénekli apja helyett a Kol Nidrét.

Az eredeti színdarab itt véget is ért. A fiú visszatért a gyökereihez, apja nyomdokaiba lépett, és hogy a színészi pályájával mit kezd, azt a nézőknek kellett kitalálniuk. A filmben viszont, hiába tiltakozott a darab szerzője, ez csak az utolsó előtti jelenet. A mozifináléban Jakie már nem a bimán, hanem újra a színpadon énekel. A közönség tapsol, és ő elénekli a *My Mammy* (Anyukám) című slágert. Teljesítette a kötelességét, de nem áldozta fel a vágyait. A színház, úgy látszik, kissé konzervatívabban tekintett a világra, mint a fiatalabb műfaj – a film. És úgy tűnik, a film alkotóihoz is közelebb állt ez a megoldás.

Warnerék nagy anyagi kockázatot vállaltak, de nem kellett csalódnuk. Az akkori mérték szerint jókora költségvetésből, több mint 400 ezer dollárból készült film hatalmas bevételt hozott. A siker általános volt, és jóval nagyobb annál, hogy csak a – hasonló kétségek között őrlődő – amerikai zsidók érdeklődésének tudjuk

be. A film népszerűsége egyszerre volt a technikai újítás eredménye (a nézőket a csupán részleteiben hangos film is lenyűgözte), és a 20. század eleji Egyesült Államok csak félig-meddig működő olvasztótégelyébe került sokféle jövővény számára hűsbavágóan aktuális kérdés megfogalmazása. A Warner Stúdió a biztonság kedvéért egy kísérőfüzetkét is nyomtatott, és aki jegyet vett a filmre, az egyúttal a benne szereplő jiddis kifejezések szótárát is megkapta. A történet nemcsak a zsidóknak szólt.

De a feketére festett, fehér kesztyűs, apjával vitázó, anyjától megbocsátást váró zsidó énekes története még így is a vagy-vagy története: a hagyomány és az új világ, a zsidóság és a hírnév (vagyis a többségi befogadás) közötti választás kényszeréé. Érdekes, hogy a nehezen, konfliktusokon és kudarcokon keresztül kivívott választás helyett senkiben sem merül fel (a legalább olyan nehéz) is-is lehetősége.

Feuchtwanger, a vívódó

Hitlertől Sztálinig a Jud Süßön át

Lion Feuchtwanger, a 20. század első felének egyik legnagyobb hatású írója, az akkortájt népszerű történelmi regény műfajának briliáns művelője előszeretettel foglalkozott a zsidó identitással és annak szerepével a modern társadalomban. Tizenhat regénye közül legalább hétben zsidók a főszereplők. Emellett gyakran tűnnek fel zsidó mellékszereplők, és nagy számban használ példázatokat és idézeteket az Ószövetségből. Feuchtwanger főszereplőire egyaránt jellemző, hogy zsidó identitásuk kínzó bonyodalomként, de egyben erősségként is tudatosul bennük, különösen nehéz döntési folyamatok után.

A vívódó zsidó – ez talán a legjellemzőbb kép Feuchtwangerről, akinek munkássága a szülői házból eredő, a zsidó kultúrához és valláshoz fűződő intenzív személyes kapcsolatról tanúskodik, amelyet – sok más német zsidó származásával ellentétben – soha nem akart elvetni. A zsidóság témája így gyakran a háború és béke, a hatalom és az értelmiségi lét, vagy a zsidóság és kereszténység ellentétpárjain keresztül jelenik meg. Újra meg újra visszatér a diaszpórában élő zsidóság identitásválságához, a zsidó nacionalizmus kontra kozmopolitizmus feloldhatatlan konfliktusához.

Talán legtöbbet vitatott regénye, a *Jud Süß* is jól beleillik ebbe a sémába. A történelmi sztori Joseph Süß Oppenheimer zsidó bankár életét mutatja be a 18. században a württembergi udvarban. A regény a zsidók diszkriminációját és üldöztetését

dolgozza fel, hangsúlyozva, hogy Oppenheimer zsidó identitása miatt vált bűnbakká. De nem a regény témája, még csak nem is a téma feldolgozása okozza a kontroverziát az utókor számára, hanem annak későbbi megfilmesítése. Bár Feuchtwanger egész életében erősen kötődött zsidó identitásához, és politikai szinten is kiállt a zsidó közösség érdekei mellett, a *Jud Süß* 1940-es adaptációja a nácik számára az antiszemita propaganda eszközeül szolgált.

A náci propagandagépezet meghamisította Feuchtwanger művét, és saját céljaira használta fel. A film zsidókat mutat be mint pénzéhes és csaló karaktereket, akik fenyegetik és aláássák a német társadalmat. Joseph Süß Oppenheimer figuráját bosszúálló és lelkiismeret nélküli pénzügyi szakemberként ábrázolja, aki hatalmát és befolyását kihasználva megalázza és kizsákmányolja a német népet.

Amikor a nácik a babelsbergi Ufa stúdiókban a filmet forgatják, Feuchtwanger a franciaországi száműzetésben befejezi a *Josephus-trilógiát*. A kelet-berlini Aufbau Verlag által kiadott trilógia második kötetének utószavában Feuchtwanger érde-

Feleségével Amerikában

kes megjegyzést tesz: „A József-regény eredetileg csak két részből állt volna ... De amikor a nemzetiszocialisták 1933 márciusában feldúlták berlini házat, megsemmisítették ennek az utolsó kötetnek az elkészült kéziratát, valamint a meglévő tudományos anyagot is. ... A nacionalizmus és kozmopolitizmus témakörében tovább kutattam, sok mindent megtudtam, az anyag meghaladta a korábbi terjedelmet, és kénytelen voltam három kötetre osztani.”

Lion Feuchtwanger Józsefje a frontok között állt: hol józan realpolitikus, akinek be kellett látnia, hogy a római fölényvel szembeni katonai ellenállás hiábavaló, hol kozmopolita, aki azért küzdött, hogy a római kultúra az univerzalista prófétai judaizmus mellett a görög antikvitás kultúráját is átvegye, hol pedig egyedülálló zsidó férfi - akit az antiszemitizmus éppúgy személyesen érintett, mint a nem zsidó nőekkel való sikertelen kapcsolatai. Feuchtwanger a Templom lerombolása utáni zsidó lét két útját mutatja meg ebben a monumentális műben: Jochanan ben Sakkai útját, aki a megszűnt zsidó államot egy szellemi állammal akarta helyettesíteni, és Izrael bosszúállóinak útját, akik a rómaiak elleni háborúval akarták feltámasztani a júdeai államot.

Feuchtwanger nem csupán a történelmi regényekben nyúl a zsidó identitás témájához, az aktuális korban játszódó történeteiben is kritikusan vizsgálja a zsidók diszkriminációját és üldöztetését. A *siker* című regénye egy zsidó színházigazgató felemelkedését mutatja be a Weimari Köztársaságban, és kritikusan vizsgálja az antiszemitizmust a német társadalomban. *Eduard Einstein* című művében Albert Einstein fiának életét írja le, akit a zsidó származása miatt diszkriminálnak.

Másik nagy témája a totalitarizmus, és Feuchtwanger itt is folyamatosan vívódik, és talán nem túlzás azt mondani, hogy fel is őrlik. A híres német író Sztálin díszvendégéként, tárgyalópartnereként és megfigyelőjeként töltött el két hónapot a szovjet fővárosban a második moszkvai kirakatper idején. Ezután megírta hírhedt művét, a *Moszkva 1937*-et, amelyet nem kevés cinizmussal *Útinapló barátaim számára* alcímmel látott el. Ebben a megszólított barátok egy része naiv szerecsenmosdatást látott, míg a többiek korrupciót, hiszen Sztálin, amellet, hogy drága luxusajándékokkal (szőrmebunda és arany karóra) halmozta el a vendéget, a Feuchtwanger-összes orosz díszkiadását és az akkor megjelent *Oppenheim-testvérek* megfilmesítését is megígérte.

Sztálin, persze, nem tartotta be ígéretét,

a díszkiadásban csak két regény jelent meg, de Feuchtwanger szállított: az inkább füzet, mintsem könyv *Moszkva 1937* dicsőíti a Szovjetuniót, és a szovjet fél javaslatára a szerző kihúzza azokat a részeket, ahol Sztálint Trockijjal és Hitlerrel hasonlítja össze. A mű egy évvel az után jelent meg, hogy André Gide megírta a *Visszatérés a Szovjetunióból*-t, amely a nyugati értelmiségiek túlnyomó többsége számára a szakítást jelentette a szovjetrendszerrel és a kommunizmussal. Nem véletlen, hogy még Feuchtwanger kiadója is habozott kiadni a *Moszkva 1937*-et.

A nyilvánosság előtt Feuchtwanger mindig lelkesedést mutatott, de magánbeszélgetésekben elismerte a súlyos problémákat. Tudott például a nyomasztó lakáshiányról, a moszkvai építőipari kiállításon tett látogatása során azonban dicsérte a „Szovjetunióban a lakásépítésben elért sikereket”. Még ott-tartózkodásának utolsó napján is egy köszönetárviratban ünnepelte „Sztálin erejét és bölcsességét”, „a szovjet nép méltó képviselőjét”. A kirakatperekkel kapcsolatban is egyértelműen eltért a magánvéleménye az általa hivatalosan képviseltől. Georgi Dimitrov naplójából tudjuk, hogy Feuchtwanger bevallotta neki a moszkvai perekkel kapcsolatos kétségeit. De saját naplójában, az ítélethirdetés napján található az a bejegyzés is erről tanúskodik, ahol úgy fogalmaz, hogy a koronatanú Radek kegyelme (börtönbüntetés a halálbüntetés helyett) „mindent kétségessé és komédiává” tett. Végzetes bohózzá, hiszen akkor még nem tudhatta: Sztálin két évvel később meggyilkoltatta Radeket is.

Naiv tehát nem lehetett Feuchtwanger, viszont az sem tűnik hihetőnek, hogy az amúgy jólétben élő sikerszerzőt egy bundával és művei orosz nyelvű megjelentetésével sikeresen korrumpálni lehetett. Az örök vívódó minden bizonnyal a nácik elleni népfront lehetőségének esett áldozatul. Azt kívánta előmozdítani – teljes kudarccal, hiszen a népfront helyett a Hitler-Sztálin-paktum jött létre. A háború elől az Egyesült Államokba menekült, ahol már nem tudott maradandót alkotni. Ráadásul nem tartották igazán kedves vendégnek, állampolgárságot nem kapott és az FBI haláláig figyelte. Ami, persze, nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Los Angelesből nem mulasztotta el felköszönteni Sztálint 70. születésnapja alkalmából.

Bruck Irma

A bűvészinás, a Túró Rudi és a vízbe dobott kavicsok

Klein Sándor neve megkerülhetetlen a pedagógiában és a pszichológiában is: többek között jelentős szerepe van a személyközpontú megközelítés hazai elterjesztésében. Sokan tekintenek rá igazi mesterként, de vajon kik voltak azok, akik őt kísérték kacskaringós szakmai pályafutása során, és utat mutattak számára? Egy nem mindennapi életút részletei, véletlenek és nagy találkozások, illetve a hazai pedagógia alakulása: ezekről mesélt a Pesti Sóletnek.

Úgy gondolom, hogy azok tudtak igazán tanítómestereimmé válni, akikkel baráti kapcsolatba kerültem; valahogy rezonáltak a gondolataink, az érzéseink a világról, és utána vissza is tudtam adni valamit abból, amit kaptam – vallja Klein Sándor. – Eredetileg irodalmárnak készültem, és amikor nem vettem föl magyar-történelem szakra, akkor elmentem dolgozni az akkori Egyesült Izzóba. Ott nagyjából öt mozdulatot kellett naponta végezni, borzasztó monoton volt, ezért kinéztem magamnak, hogy hova lehet biztosan bejutni az egyetemre, és felvételiztem matematika-fizika szakra. Nekem teljesen mindegy volt, milyen egyetemre vesznek föl, de

több drótot nem akartam látni. Föl is vettem, egy pár hónapig nagyon jól éreztem magam, de aztán elkezdtem rájönni, hogy azért ez túlzás, hogy egész nap számok és képletek között éljek. Megnéztem, hol van itt kiút, és így találtam rá a pszichológiára, ami akkor nem volt komoly tudomány nálunk, de második szakként akármelyik tanári szak mellé föl lehetett venni. Így azután erre cseréltem a fizikát.

Az egyetem fontos találkozások helyszíne lett Klein Sándor számára: olyan találkozásoké, amelyek később egész életpályáját meghatározták. Ott találkozott Varga Tamással, aki a komplex matematikatanítás kidolgozójaként a játékos, élményközpontú pedagógia egyik első hazai képviselője volt. A módszert a hetvenes évek közepétől országosan bevezették, de a lényege valahol elsikkadt a folyamat közben.

A szemlélet mélyen megérintette Klein Sándort, és maga is alkalmazta a gyakorlatban a későbbiekben, illetve a mai napig igyekszik újra és újra megosztani a tanárképzésben részt vevő hallgatókkal

Varga Tamás mutatott be Dienes Zoltánnak, aki a matematikatanítás megújításának egyik legeredetibb egyénisége. Sok közös vonása volt e két mesteremnek, de míg Varga Tamás ambíciója az volt, hogy az egész ország matematikatanítását megújítja, Dienes Zoltáné nagyobb és egyben kicsit kisebb is. Nagyobb volt annyiban, hogy ő az egész világ matematikatanítását szerette volna megváltoztatni; kisebb pedig azért, mert nem sokat törődött azal, hogy amit ő kidolgoz, azt tényleg átveszi-e a világ. Csak ment előre, és bízott benne, hogy majd csak észreveszik,

hogy milyen nagyszerű dolog, ami itt történik. Nos, Varga beajánlott Dieneshez, hogy itt van egy matematikához és pszichológiához értő valaki, aki milyen jól jönne például a Dienes által kidolgozott módszer hatásvizsgálatához. Dienes akkor már Kanadában dolgozott, ott létrehozott egy pszichomatematikai intézetet, amelynek az volt a célja, hogy pszichológiai szemléletet, pszichológiai módszereket párosítson a matematikatanítással – azaz éppen az, ami engem igazán érdekelt. Másfél évet dolgoztam ott, és a későbbiekben is jártam Dienessel a világot, miközben rengeteget tanultam tőle. A vele való kapcsolat megerősített abban, hogy a tanítás akkor ér valamit, ha a gyerek érdeklődésére és igényeire épít, így lehet valódi tudást létrehozni.

A személyközpontúság tehát már egészen korán Klein Sándor „mániájává” vált. Aztán találkozott azzal, aki a pszichoterápiában képviselte ugyanezt a szemléletet: Carl Rogersszel.

Ő jött rá, hogy a pszichoterápia nem akkor igazán hatékony, ha a terapeuta minden titkok tudója, és ő irányít a terápia során: akármennyi tudása és tapasztalata van, csak értelmes hipotézisei lehetnek arról, hogy egy másik emberben mi zajlik. Nem a terapeuta tudása az, ami döntően a hatást eléri, hanem a kliens felé fordulása. A szemléletet aztán később kiterjesztette a terápiás helyzetekről minden olyan szakmára, amely emberekkel foglalkozik. Három központi attitűdöt nevezett meg. Az első: őszintének kell lenni, önazonosnak. A második attitűd a feltétel nélküli elfogadás. Csak mellékesen hozzáfűzve: az oktatási rendszer felől nézve ez sokszor nagyon idegennek tűnik, a pedagógus általában nem fogadja el a tanulót, megpróbálja mássá tenni. Ha nagyon hallgatóg, akkor: „beszélj már, gyerekem!”, ha sokat mozog, akkor: „maradj nyugton!”, ha nagyon nyugodt, akkor: „megalszik a szádban a tej”. A harmadik attitűd az empátikus megértés. Rogers szerint, ha a gyerek érzi, hogy a pedagógus őszinte, elfogadó, és kész őt megérteni, akkor megnyílik, és hajlandó akár változni is.

Ez volt a személet, amit teljesen a magáénak érzett, és a tanulóközpontú oktatás megteremtésének vágya vitte tovább, egészen addig, hogy elhatározta, bevezeti a szemléletet a tanárképzésbe. Közben kapcsolatba került olyan nagyszerű pedagógusokkal, mint

Winkler Márta és Kokas Klára, akik maguk ösztönösen művelték azt, amit Rogers hatékony kapcsolatépítési és tanítási módszerek érzett, és akik saját nevükkel fémjelzett pedagógiai irányvonalakat teremtettek. Klein Sándor célja saját bevallása szerint az volt, hogy egy humanisztikusabb, tanulóközpontúbb megközelítést vezessen be az oktatási rendszerbe. Aztán beleütközött abba, amibe minden újító: az értetlenségbe és a rugalmatlanságba.

Úgy gondoltam, Rogers és Dienes gondolatai nyomán, hogy ha a tanárképzést meg tudnám változtatni, akkor a hallgatóim, ha iskolákban kezdenek dolgozni, elterjesztik a szemléletet, ami így rajtuk keresztül mindenhová eljut. Ez naivitásnak bizonyult. De annyit meg tudtam tenni, hogy Carl Rogers és stábjá meghívásomra személyesen is eljött Magyarországra kétszer, és azoknak a nyári programoknak, amelyeket a látogatásaira szerveztünk, valóban hosszú távú kisugárzása lett. Azt, hogy ma Magyarországon minden pszichológusnak és pedagógusnak illik tudnia, hogy mi az a személyközpontú megközelítés, ott alapoztuk meg.

Klein Sándor nevéhez még egy dolog fűződik, ami évtizedek óta köztudatban van, ennek azonban nem sok köze van a személyközpontúsághoz. Azaz mégis: hiszen nincs olyan felnőtt vagy gyerek, akinek ne okozna örömet.

1966-ban, mikor elvégeztem az egyetemet, Vaszkó Mihály odahívott maga mellé a Budapesti Műszaki Egyetemre pszichológiát tanítani mérnököknek és mérnökstanároknak. Vaszkót nagyon tiszteltem, sokat tanultam tőle, ő is egy afféle mesterfigura volt az életemben. Egyszer, egy vezetőképző előadáson megemlítette, micsoda új és érdekes terület a reklámpszichológia, és mennyi kiaknázatlan lehetőség rejlik benne. Az egyik hallgató a Budapesti Tejjipari Vállalat igazgatója volt, aki megkereste az előadás után, és elmondta, hogy épp most készülnek egy új terméket bevezetni: egy csokoládéval bevont, túróból készült rudacskát, ami a Szovjetunióban már sikert aratott. Ennek a reklámpszichológián alapuló hirdetési kampányát bízta Vaszkó Mihályra, aki elvállalta, majd tovább passzolta a tanársegédjének, azaz nekem. Abban az időben az Iparművészeti Főiskolán is tanítottam vizuális pszichológiát, ami épp kapóra jött: én kitaláltam a termék nevét és a szlogeneket, két hallgatóm pedig kidolgozta a vizuális megjelenést. Így jött létre a pöttyös Túró Rudi. A névből adódott probléma is. Már minden készen volt, mikor egy kétségbeesett telefont kaptunk a Budapesti Tejjipari Vállalat igazgatójától, hogy a reklámpropaganda osztály vezetője közölte: egy ilyen erkölcstelen megnevezésű termék folyóiratokban való reklámozása elképzelhetetlen. A figyelmeztetés szerencsére későn érkezett, a termék nagy siker lett, és azóta is az.

Klein Sándor pályáját saját értékelése szerint nagyban segítette a kíváncsisága, nyitottsága, és a szerencsés találkozások sorozata is. Ma már ő az, akihez a fiatalabb generációk fordulhatnak: a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa, a Dienes-módszer gondozója és életben tartója, tudományos munkák szerzője és kiadója. A kérdésre, hogy milyen

tanítványból mester szerepbe kerülni az évek során, Klein Sándor mégis azt feleli, hogy ezt nem tudhatja, hiszen az ő pályája nem ide vezetett.

Nem vagyok igazi mester abban az értelemben, hogy nincsenek igazi tanítványaim. Viszonylag sokan ismerik, amit csináltam, ha máshogy nem, kötelező tananyagként. De valahogy inkább bűvészinak érzem magam, aki az igazi mágusoktól tanult ugyan, mégis megmaradt a mai napig bűvészinak. A szervezetépítést sosem tudtam megtanulni. Persze mindaz, amit az ember épít, előbb-utóbb összeomlik, de nem mindegy, hogy mennyi idő alatt. Ezek a humanisztikus próbálkozások egy kicsit arra hasonlítanak, mikor az ember a tó szélén állva kavicsokat dobál, és gyönyörködik a hullámokban. De hullámok csak addig vannak, amíg van elég kavics, és van, aki dobálja. Ha ő odébbáll, esetleg az életből is, akkor elülnek a hullámok. Ám, ha szerencsés az ember, akkor valaki mindig odaáll mellé, a tó szélére kavicsokat dobálni.

Kerényi Kata

Akit itt felejtettek

A megbocsátás regénye

Lugosi Viktória új regénye, amelynek az alcíme A deszki árva, egy olyan történetet dolgoz fel, amelyhez eddig még nem nyúlt senki. Pedig sok száz gyerek életének meghatározó élménye volt az a Szeged melletti kis településen 1945-ben létrehozott gyerekközség. A korabeli definíció szerint az volt a küldetése, hogy „a Soá traumáját átélő gyerekeket testben és lélekben egészséges, erőteljes fiatalokként indítsa útjukra, hogy járuljanak hozzá Izrael államának megalapításához, és váljanak hasznos polgáraivá”.

A gyerekek, amellet, hogy iskolába jártak, úgy éltek ott, mint egy hosszú táborozáson. Többségüket valóban Izraelbe vitték, a többiek pedig, amikor 1948-ban a tábort a kommunisták bezáratták, hazamentek, vagy árvaházba kerültek.

- Mennyire fikció és mennyire valóságos ez a történet?

Ez egy regény, kitalált eseményekkel. Ugyanakkor sok kutatás előzte meg, hiszen ahhoz, hogy a történet hiteles legyen, tudnom kellett, hogy milyen is volt ott az élet, hogyan zajlottak a hétköznapiak, hogy nézett ki az egykori Gerliczy kastély, ahol a gyerekek laktak, kik voltak a tanárok, milyen volt az a héber nyelvű, úgynevezett Tarbut iskola, ahol tanultak, és így tovább. Ehhez sok segítséget kaptam régi deszki gyerekektől, akiket hosszas keresgélés után Izraelben találtam meg, és akik a mai napig azt állítják, hogy életük meghatározó élménye volt az az egy-két év, amit ott töltöttek. És természetesen elolvastam mindent, ami fellelhető volt erről a témáról.

Egy idő után, persze, nagy volt a kísértés, mert újabb és újabb izgalmas eseményeket találtam, de nem akartam visszanyúlni a háború idejére, mert nem holokauszt könyvet akartam írni. Csak egy esetben nem tudtam ellenállni, amikor Dési János jóvoltából beleütköztem egy szlovák zsidómentő pap történetébe. (Mikulas Lexmann története a Pesti Sólet 2019. szeptemberi számában is megjelent, és itt is olvasható: tinyurl.com/solet2302) Van ez így, hogy a szerző ellenkezik, de a történet megírja magát. Végül a szöveg, mint kekszben a mogyoró, csak nyomokban tartalmaz valós eseményeket, de aki ismeri a tényeket, annak lehet egy aha-élménye.

- Az egész regény ott játszódik Deszken? Azért kérdezem, mert a könyv a megjelenés napjaiban már a boltokban lesz, de most, a beszélgetés idején még a nyomdában van.

Nem, ez egy két szálon zajló történet, részben a jelenben játszódik, részben pedig

1946-ban. Azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy nem egy, hanem legalább két nemzedéket érint és feszít az elhallgatás problémája. Sokan és sokszor elmondták már, hogy a holokauszt traumájáról hallgattak a túlélők. Én azt akartam megírni, ami azután, a felszabadulást követően történt, mert sokan arról sem voltak hajlandóak beszélni. Ez pedig azért lényeges, mert ennek a csöndnek a következményeit nem csak azok viselték, viselik, akik hallgattak, elhallgattak, hanem a gyerekeik és az unokáik is. Ma már pszichológiai alapvetés, hogy a ki nem mondott fájdalom és az öröm is nyomaszthat, mint minden lappangó családi titok.

- A regény végül felfejti a titkot?
Előzetesként legyen elég annyi, hogy az elbeszélő, a felnőtt lány, aki az apja múltját keresi, jobb híján megalkotja azt.
- Ez a negyedik regénye. Az Ajvé-ről és a legutóbbi Vándorhomár-ról írt kritikák kiemelik, hogy a szövegek milyen könnyen olvashatóak, hogy a könyveit nehéz letenni, és aki belekezd, egy-két nap alatt a végére is ér, mert jó ritmusban, filmszerűen peregnek az események.

Jó érzés ezt olvasni, de ebben semmi tudatosság nincs. Elképzelek egy történetet, és azt írom le, amit magam előtt látok. Hogy aztán az olvasó ugyanazt látja-e, amit én, azt nem tudom, de ez nem is fontos. Ennél sokkal izgalmasabb, hogy a különböző korosztályokban milyen gondolatokat indít el

ez a történet. Mert az Akit itt felejtettek, reményeim szerint, három generációhoz szól. Leginkább azokhoz, akik, mint az elbeszélő lány, minden igyekezetük ellenére sem tudták szóra bírni a szüleiket, vagy mint olyan sokan, nem akarták feltépni a sebeket, vagy abban az időben, amikor még kérdezhetek volna, nem érdeklődtek igazán a szüleik múltja iránt. Ha a környezetemben körülnézek, talán belőlük, ebből a legutóbbi csoportból van a legtöbb. De figyelem azokat a mostani húsz-harminc éveseket is, akik szeretnék megérteni a nagyszüleiket, akik többnyire már nincsenek közöttünk, tudni akarják, hogy mi történt velük, mit éreztek azokban az időkben, amelyekről ők nem is olyan rég száraz érettségi tételeket dolgoztak ki. És ha csak néhányuk elgondolkozik azon, hogy a nagypapa miért volt olykor olyan undok, a nagymama látszólag indokolatlanul miért csattant fel olyan sokszor, miért féltették őket annyira, vagy rendre miért veszekedtek a születésnap ebédeken, akkor a regénynek talán a történeten túl is van értelme. Én mindenesetre nagyon örülnék, ha így lenne.

L. M.

LUGOSI VIKTÓRIA

Akit itt felejtettek

KALLIGRAM

A KROKODILMADÁR

Az ötvenöt kicsi közül Potyival volt a legtöbb baj.

A többiek szépen megtanulták új nevüket, és engedelmesen elfelejtették a régit. Nem beszéltek a mamáról és a papáról, aki elment. Viaszsárga arcukat az olajmécs pislákoló fényéhez fordítva gépiesen mondogatták a rózsafüzért a kedvesnővér után: “Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozzál érettünk...”.

Poty megkérdezte: – Mi az a méhének gyümölcse? Mi az a malasztal teljes?

A kedvesnővér csúnyán nézett a kisiúra.

– Azért imádkozunk, hogy mindannyian megmeneküljünk a Szent Szűz kegyelméből!

Poty megkérdezte: – Mi az, hogy halálveszély?

Zsóka őt szerette legjobban az ötvenöt közül. Érte találta ki, hogy a gyerekeknek mozgásra van szükségük. Minden délben kiterelte őket a betéglázott ablakú helyiségből a huzatos folyosóra tornáztatni.

– Almát szedünk – jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon –, magasan vannak az ágak, tessék ágaskodni! Egy, kettő! Egy, kettő! Szamócat is keresünk a fű között, hajoljatok le! Mélyebben, még mélyebben! Potyi, ne görbítsd be a térded! Zsuzsa, a szamóca egészen lent van a földön, jobban hajolj le!

– Mi az a szamóca? – kérdezte Potyi.

– Majd megmagyarázom, ha egész kosárra valót szedtetek belőle. Egy, kettő! Egy, kettő!

A kedvesnővér nem hagyta abba az imádkozást. Az édes Jézus kedvéért vállalta ezeket a szerencsétleneket, akiket többnyire a zárda küszöbére tettek le a kétségbeesett szülők, de halálosan félt a felkoncolástól, melyet harsányan ígértek a plakátok a hozzá hasonlóknak. Csupa tehetetlen kisgyerek. Kopaszra nyírta őket, mert megtetvesedtek a gondozatlanságtól. Víz nélkül, másodmagával mit is tehetett velük? Időnként kétségbeesett irtóhadjáratot rendezett a ruhák varrásánál és a szegélyekben meghúzódó ruhatetvek ellen; a konyhakéményből messzire szállt az elégett ruhák bűze. Azután rájött, hogy a kis nadrágok és réklik helyett nem adhat rájuk másikat, mert nincs. Olvadtt hólében mosott és mosdatott, naponta egy kondér babot vagy borsót

is kellett főznie, pisiltetni a kicsiket, akik félig vakon tapogatóztak a szikrázó hóban, és terjengő sárga foltokat hagytak maguk után.

Ivóvízért majdnem a Dunáig kellett lemenni a vödörrel. Két felnőtt, mi az ennyi gyerekhez?

Zsóka volt az egyetlen idősebb közöttük. Október végén csöngetett be a kapun.

– Navratil Erzsébet – így mutatkozott be, és rögtön elővette keresztlevelét. Először kibombázottnak mondta magát, aztán erdélyi menekültnek. A kedvesnővér megijedt. Ez a lány tizenkét-tizenhárom éves, esze van, szeme van, ki tudja?

– Nincs helyünk kedvesem! Minden ágyunkban két menekült alszik. Másutt kell megkísérelned!

A nővér megpróbálta becsukni a kaput, de Zsóka elszántan leült a küszöbre.

– Itt maradok, amíg be nem fogad! Itt halok éhen a küszöbön!

A nővér bement, kijött, idegesen járkált a házban, csapkodta az ajtókat. Zsóka másfél óra múlva is ott ült. Szemét

konokul a földre szegezte. A nővér később sem tudta meg az igazi nevét.

Nagyon nehéz nap volt ez a mai. Délelőtt a konyha találatot kapott, a fővő krumpli szétspriccelt a tűzhelyről. Csak egy tepszi főtt krumplihajat sikerült kikaparni a romok közül. A gyerekek éhesen rágcstáltak, a legkisebbek sírtak, nem akartak tornázni. Zsóka madarat rajzolt nekik a falra, de ez sem érdekelte őket. Csak Potyi kérdezte meg váratlanul:

– Zsóka, mi az a krokodilmadár?

Zsóka elkerekítette a szemét.

– Honnan veszed ezt? A krokodil nem madár, hanem hulló. Óriási gyík. Akkora foga van, mint a kezem, de nem repül.

– Nem krokodil! – erősködött Potyi. – Madár! Ilyen kicsi – mutatta a kezével.

Zsókanak rémlett valami.

– Tudom már! Amikor a krokodil jóllakott halakkal meg mindenfélével...

– Emberekkel is?

– Igen. Emberekkel is. Akkor kitérja a száját, és a krokodilmadár berepül. Olyan kicsi, hogy elfér a fogai között. Kiszedi a maradékot a krokodil szájából, és jóllakik. A krokodilt meg nem bántják a szálkák.

– Nem fél a krokodiltól?

– Nem fél, megszokta.

– Ilyet rajzolj! – kérte Potyi elégedetten.

Zsóka nagy, tátott szájú krokodilt rajzolt a falra, és a fogai közé egy egészen kicsi madarat.

Az emeletről csak az ágysodronyokat hozták le az alagsorba. Reggel egymásra tornyozták az egyik sarokban, este lerakták egymás mellé a kőre. A sodronyok az egész helyiséget beborították. A kicsinyek folyton átgurultak egymáshoz éjszaka, és álmukban nyögve hadakoztak egy kis helyért. Hárman feküdtek egy ágyon fejtől-lábtól, mint a heringek a dobozban. Zsóka a legszélső sodronyon feküdt az ajtó mellett, őt nem féltette a nővér, hogy legurul a kőre. Keveset és rosszul aludt, többször felriadt éjszaka-ként. Pisilni vitte a félalomban maszkáló kicsinyeket, és arról ábrándozott, hogy a háború után ő lesz a Boldog Királynő.

Hirtelen feltépték mellette az ajtót, és a szemébe világítottak. A fény mögött semmit sem látott, csak a nővér rémült hangját hallotta:

– Kérem, ezek gyerekek! Árvák, értse meg! Mit akarnak ezektől?

Az ötvenöt éves kőből Potyival volt a leg-

több baj. A többiek szépen megtanulták új nevüket, és engedelmesen elfelejtették a régit. Nem beszéltek a mamáról és a papáról, aki elment. Viaszárnya arcukat az olajmács piszkáló fémvöze fordítva gépiesen mondogatták a rószájszót a kedvesnővér után: „Asszonyunk az én Mária, Istennek szent anyja, imádkozni érejtünk...”

Potyi megkérdezte: – Mi az a Mária?

Gyümölcs? Mi az a Malasztal Tejes?

A kedvesnővér csúnyán nézett a kislóra.

– Azért imádkozunk, hogy mindannyian megmeneküljünk a Szent Sára kórházából!

Potyi megkérdezte: – Mi az, hogy halál-

vezető?

Zsóka öt szavet lejjebb az ötvenöt

éves. Értse taláta ki, hogy a gyerekeknek

szószára van szükségük. Minden délelőtt

terelte őket a betelárató ablakú helyiségből

a huzatos folyosóra tornálni.

– Aludt az ablak – jelentette ki ellen-

mondást nem törőd hangon –, maiban van-

ak az ágak, tessék ágazkodni! Egy, kettő,

egy, kettő! Számolót is keresünk! Ez, kettő,

hajtjátok le! Mélyebben, még mélyebben!

Potyi, ne gőrcsölj be a történeti Zsóka,

a számozás egészen lent van a földön, jobban

halljál le!

– Mi a számozás – kérdezte Potyi.

– Majd megmagyarázom, ha egész kora-

ralvált szeditek belőle. Egy, kettő! Egy, ket-

tő!

A kedvesnővér nem hagyta abba az imá-

dkozást. Az édes Jézus kedvéért vállalta esse-

ket a szarvaszárnyakat, akiket többnyire a

száraz, kőszobákba tették le a kőszobák

szelőre, de halláson félt a felkötésnél, me-

het használna igéteket a plátlakot a hozzá

hasonlóknak. Csupa tehetetlen kisgyerek. Ko-

paszra nyitja őket, mert meggyűlölte a

gondatlanságot. Víz nélkül, másodmagával

mi is lehetett velük? Időnként kőszobák

hőszobáit rendezték a ruhák vártaknál

és a szőtrétekben meghúzódtó ruhatekerc

előre; a konyhatekercből messzire szállt az

éleget ruhák hűze. Aztán rájött, hogy a kis

madarak is rájuk helyett nem adhat rájuk

szálkát, mert nincs. Övéket hűlőben mosott

és mosdatott, naponta egy – kőszobát, vagy

hűlőre is helyett hűlőre, pisilni a hű-

lőre, akik félig valón tapogatóznak a szik-

reálé hűlőre és terjenőre sára fölöttük hagyta

maguk után.

Ivóvizet majdnem a Dunáig kellett le-

venni a vödörrel. Kés felöltött, mi az enyi

gyerekek?

Zsóka volt az egyetlen idősőbb nővérük

és a nővérük végén eszengétek be a kapun.

– Navrátl! Érezhető – így mutatkozott be,

és rögtön elővette keresztelvényét. Először ki-

bombabiztosítást mondta magáról, aztán értelm-

menteknek. A kedvesnővér megjelölt. Ez a

hűlő tiszta, tisztán van, ez van, ez van,

ez van, ki tudja?

FARAGÓ KATA:

A KROKODILMADÁR

– Nincs helyünk kedvesem! Minden

ágyunkban két menekült alszik. Másutt két

megfőzött!

A nővér megpróbálta becsúzni a kaput, de

Zsóka elszántan leült a küszöbön.

– Itt maradok, amíg be nem fogad! Itt

halok éhen a kőszobán!

A nővér bemont, kijött, idegesen járka

a hűlőben, csapogtatja az ajtókat. Zsóka

édesen nézett rá. Szemét konokul a föld-

re szegezte. A nővér később sem tudta meg

az igazi nevét.

Nagyon nehéz nap volt ez a mai. Délelőtt

a konyha találatot kapott, a fővő krumpli

szétspriccelt a tűzhelyről. Csak egy tepszi

krumplihajat sikerült kikaparni a romok

közül. A gyerekek éhesen rágcstáltak, a legki-

sebbek sírtak, nem akartak tornázni. Zsóka

madarat rajzolt nekik a falra, de ez sem

érdekelte őket. Csak Potyi kérdezte meg

váratlanul:

– Zsóka, mi az a krokodilmadár?

Zsóka elkerekítette a szemét.

– Honnan veszed ezt? A krokodil nem

madár, hanem hulló. Óriási gyík. Akkora

foga van, mint a kezem, de nem repül.

– Madár! Ilyen kicsi – mutatta a kezével.

Zsókanak rémlett valami.

– Tudom már! Amikor a krokodil jólla-

kokott halakkal meg mindenfélével...

– Emberekkel is?

– Igen. Emberekkel is. Akkor kitérja a

száját, és a krokodilmadár berepül. Olyan

kicsi, hogy elfér a fogai között. Kiszedi a

maradékot a krokodil szájából, és jólla-

kokik. A krokodilt meg nem bántják a

szálkák.

– Nem fél a krokodiltól?

– Nem fél, megszokta.

te a nővér, hogy legurul a kőre. Keveset és

rosszul aludt, többször felriadt éjszaka-ként.

Pisilni vitte a félalomban maszkáló kicsinye-

ket, és arról ábrándozott, hogy a háború

után ő lesz a Boldog Királynő.

Hirtelen feltépték mellette az ajtót és a

szemébe világítottak. A fény mögött semmit

sem látott, csak a nővér rémült hangját

hallotta:

– Kérem, ezek gyerekek! Árvák, értse

meg! Mit akarnak ezektől?

Mutató kamaschug felelt a lámpa

mögül:

– Csak semmi fogalom, mamuska! Azon-

al minden kőszobán!

A fény egy kisé elérte Zsóka arcáról.

Tizenhat-tizenhét éves ritkaborotás suhanc

bukant ki mögötte, félig civilben, félig

egyenruhában. Az egyik kezén karzalag, a

másikkal géppisztoly szorított a hóna alá.

Hűzta a sötét folyosóra:

– Te lenyeg, alaposan kiélelődel az aló-

spülethez! Lejővők utánad, ha végestem

ebben a hűlőben!

A másik suhanc elköpögött. A nővér

rémülten nézte a kezét. A géppisztoly

a cipője orrával megfogta Zsóka a sodronyon.

– Hogy kerültés le ide? Miféle vagy, mi?

Zsóka?

Zsóka megretent.

– Nem vagyok szűz. Fűt van a keresztel-

vényem az emeleten. Menekült vagyok, er-

edély.

– Hát a többi?

– Kibombáztattak. Gyerekek.

– Na, majd kidörel.

Zsóka félny végigkísért, amit a mama

mondott. Ezek csak a fűtnek nézik meg,

letöltik a kis nadrágjukat és... Felugrott.

Gyorsan, hadvára beszélni kezdett:

– Az anyukám elszegényedett az állomáson,

olyan sokan voltak, elismertem vizet inni, és

nem találtam meg. Egy idegen néni hozott

ide. Az oroszok elől menekültek, bombáztak

is... Az apukám pedig elesett. Csozarszag-

ban. Voronyezs...

Magá sem tudta, emlékezetének melyik

szögéből került elő ez az orosz név. Apjáról

semmit sem tudott. Évek óta nem látta. Csak

a mamával élték; és a mamát letartóztatták

a hamis papírok miatt. Róla sem tudott sem-

mit. A szomszéd néni egy szál ruhában a ce-

lédépcsőn menekítette ki az utcára. Csak egy

tűmpengést emelgetett a kezében.

Hővid kis igében hirtelen felugrott az

ágyról és sírvetett.

– Hallod?! Elcsúsz az apukám! Meghalt!

A hazát vödör!

Hiszterikus düh fogta el. Nekidugott a su-

hancnak. Az orosz próbálta elérni a kőszo-

val. Közben magából kivetkezett hangja

szólt:

– Te rohadt! Te dög! Itt hadonászol a

szóval, ahelyett, hogy a fronton diadnel

meg a hazát, mint az apukám!

A kőre végre melez borbócs ért. Tejes

erőből marja, hasított. A suhanc lassan

hátrált, és szédülten csúszott valamit. Szé-

gyűlősen nézett a halálra vált nővére.

A másik felöltött, aki velük volt, egy óvóné,

akiben önmagára a papírait. Hirtelenében tel-

jesen összehajszolta őket. Volt közöttük hama

nővér szóló bejelentő, és a Nemzeti Vö-

roskereszt meselője a saját nevét. Bemeg-

ve állította az ösvenőre és a megvadult kí-

lányra meredt.

Zsóka valamilyen kemény Mentárgyárt

érett az oldalába mélyedett. A géppisztoly

csőve volt. Kitalálta most már szagot

sírásra ment át. Újjeleivel szorította a nyilat

suhanc szeszmaroktól fűlét.

– A nővérem! Vigye sikerült az egész test-

ben rekedtek a gyereket berángatnia a

géppisztolyos! Közben mázféle sajjal

csak ezt mondogatta:

– Jézusom! Édes Jézusom!

A suhanc zavartan igazgatta a ruháját.

Zsóka újra kibátni kezdett, most már a nő-

vér karjában:

– Mi csináltál itt, ti meg zaboltok! A szü-

leink meghalnak a fronton, hogy ti itt hiton-

sághan mászkálhassatok! Szegyéld magad!

Rohadt! A nővér megráta Zsóka!

– Hűlősz, már, az isten szerelmére!

Mindnyájukat lövöld!

A nyilas azonban már kívül volt az ajtón.

Csúsz kibátna be meglepően magas fejha-

gon:

– Majd köldökeket valamit ennivalót! – és

elment. Az egész mindössze tizenöt percig

tartott.

Az alsóházból, amelyik kőháznak volt be-

rendezve, egy óra múlva feljött egy gipszei

szárú katonák. Szápadtan mesélte, hogy a nyi-

las suhanc, aki lejtőt hozta, mindenkit

igazololtat. Három szűz férfit vittek el, a

ősvöröket és két ápolónővert.

– Senki sincs a betegokkal.

A kedvesnővér bosszán nézte Zsóka! Nem

szólt semmit, csak keresztet vetett. Lement

a kőszobáról az alsóháza.

A gyerekek forgolódtak, nyögtek, nem tud-

ták elaludni.

Potyi felült a sodronyon:

– Mondd, Zsóka, mi történik a krokodil-

madárral, ha a krokodilus hirtelen becsúzza

a száját?

Mutáló kamaszhang felelt a lámpa mögül:

– Csak semmi izgalom, mamuska! Azonnal minden kiderül!

A fény egy kissé eltérült Zsóka arcáról. Tizenhat-tizenhét éves ritkaborostás suhanc bukkant ki mögötte, félig civilben, félig egyenruhában. Az egyik karján karszalag, a másikkal géppisztolyt szorított a hóna alá. Hátraszólt a sötét folyosóra:

– Te lemégy, alaposan körülnézel az alsó épületben! Lejövök utánad, ha végeztem ebben a bűzbarlangban.

A másik suhanc elkopogott. A nővér rémulten tördelte a kezét. A géppisztolyos a cipője orrával meglökte Zsókát a sodronyon.

– Hogy kerülsz te ide? Miféle vagy, mi? Zsidó?!

Zsóka megrettent.

– Nem vagyok zsidó. Fönt van a keresztlevelem az emeleten. Menekült vagyok, erdélyi.

– Hát, a többi?

– Kibombáztak. Gyerekek.

– Na, majd kiderül.

Zsóka fején végigcikázott, amit a mama mesélt. Ezek csak a fiúkat nézik meg, letolják a kis nadrágjukat és... Felugrott. Gyorsan, hadarva beszélni kezdett:

– Az anyukám elveszett az állomáson, olyan sokan voltak, elmentem vizet inni, és nem találtam meg. Egy idegen néni hozott ide. Az oroszok elől menekültünk, bombáztak is... Az apukám pedig elesett. Oroszországban. Voronyezsnél...

Maga sem tudta, emlékezetének melyik zugából került elő ez az orosz név. Apjáról semmit sem tudott. Évek óta nem látta. Csak a mamával éltek; de a mamit letartóztatták a hamis papírok miatt. Róla sem tudott semmit. A szomszéd néni egy szál ruhában, a cselédlépcsőn menekítette ki az utcára. Csak egy tízpengőst csúsztatott a kezébe.

Rövid kis ingében hirtelen felugrott az ágyról, és sírva fakadt.

– Hallod?! Elesett az apukám! Meghalt! A hazát védte!

Hisztériás düh fogta el. Nekiugrott a suhancnak. Az arcát próbálta elérni a körmével. Közben magából kivetkezett hangon sikoltott:

– Te rohadt! Te dög! Itt hadonászol avval a puskával, ahelyett, hogy a fronton dögleneél meg a hazáért, mint az apukám!

A körme végre meleg bőrhöz ért. Teljes erejéből marta, hasította. A suhanc lassan hátrált, és szánalmasan dadogott valamit. Segélykérően nézett a halálra vált nővérré. A másik felnőtt, aki velük volt, egy óvónő, közben összeszedte a papírjait. Rémületében teljesen összekeverte őket. Volt közöttük hamis névre szóló bejelentőlap, és a Nemzetközi Vöröskereszt menlevele a valódi nevére. Remegve tartotta a kezében, és a megvadult kislányra meredt.

Zsóka valamilyen kemény fémtárgyat érzett az oldalába mélyedni. A géppisztoly csöve volt. Kiáltozása most már szaggatott sírásba ment át. Ujjaival szorította a nyilas suhanc összemarkolt fülét.

A nővérnek végre sikerült az egész testében reszkető gyereket lerángatnia a géppisztolyosról. Közben mészfehér szájjal csak ezt mondogatta:

– Jézusom! Édes Jézusom!

A suhanc zavartan igazgatta a ruháját. Zsóka újra kiabálni kezdett, most már a nővér karjaiban:

– Mi éhezünk itt, ti meg zabáltok! A szüleink meghalnak a fronton, hogy ti itt biztonságban mászkálhassatok! Szégyelld magad! Rohadt!

A nővér megrázta Zsókát.

– Hallgass már, az Isten szerelmére! Mindnyájunkat lelőnek!

A nyilas azonban már kívül volt az ajtón. Onnan kiabálta be meglepően magas fejhangon:

– Majd küldetek valami ennivalót – és elszelelt. Az egész mindössze tizenkét percig tartott.

Az alsóházból, amelyik kórháznak volt berendezve, egy óra múlva feljött egy gipszelt karú katona. Sápadtan mesélte, hogy a nyilas suhanc, aki lejött hozzájuk, mindenkit igazoltatott. Három zsidó férfit vittek el, a főorvost és két ápolónővért.

– Senki sincs a betegekkel.

A kedvesnővér hosszan nézte Zsókát. Nem szólt semmit, csak keresztet vetett. Lement a katonával az alsóházbá.

A gyerekek forgolódtak, nyögtek, nem tudtak elaludni.

Poty felült a sodronyon:

– Mondd, Zsóka, mi történik a krokodilmadárral, ha a krokodilus hirtelen becsukja a száját?

Zsóka nem felelt. Befelé fordult, és szorosan lehunyt a szemét.

Faragó Kata

Ez az írás először az Élet és Irodalom 1963. szeptember 14-i, 37. számában jelent meg

(Faragó Kata 1930-ban született. Így a nyilas rémuralom idején tizenhárom éves volt. Aztán felnőtt, pszichológus lett, és egyetemi oktató. Ha nem lett volna ekkora hős, mindez nem következik be. Ez az írás sem lenne. Ez a rajz se. Ő volt az anyukám. Pápai Gábor)

Balatonfelvidéki zsidók, a monoszlói ház

Egy helytörténeti krimi lassan kibomló szálai

Legutóbb ott tartottunk, hogy botlatókövet kellene elhelyezni ezekben a kis Balatonfelvidéki falvakban, itt, körülöttem. Elsőként Monoszlóra. Mert pár éve – van annak már évtizede is – megtudtam, hogy az én kis víkend-parasztházamból, amibe pár éve állandóra beköltöztem, hurcolták el a halálba a falu egyetlen zsidó családját 1944-ben a csendőrök.

Ez teljesen véletlenül derült ki. Mi a házat 1996-ban romos állapotban vettük meg szinte fillérékért a nazarénusoktól, mert ők addigra már kihaltak a faluból, vagy átköltöztek a szomszédos Szentantalfára. Azután akkori szomszédunk, az általunk nagyon megszeretett Dezső bácsi (nem Birtalan, ahogy én korábban, egészen mostanáig hittem, hanem hitelesen Bertalan Dezső), egyszer fröccsözés közben elmesélte, hogy leventeként látta

1944-ben, ahogyan a csendőrök felrakják a szekérre a Grószékat, s elzötyögnek velük Tapolca irányába. Azóta senki sem hallott felőlük.

„...volt egyszer egy Grósz család Monoszlón. Nem tudom, hogy összesen hány gyerekük volt, de kettő biztos: Miksa és Irén. Az 1890-es évek körül születtek. Az anya lánykori neve Szidónia Spiegel volt, az apáé Grósz Sándor. Irén hozzáment Stern Józsefhez, és Zalaszentgrótra költözött. Onnan deportálták Auschwitzba, valószínűleg egy transzportban Arankával, mert ugyanazon a napon haltak meg. Miksa elvette a balatonfüredi Steiner Arankát, és Monoszlón élték.”

Ezt Bayer Anna barátnőm ímélezte Washingtonból, valamikor nyolc-tíz évvel ezelőtt, mert kérésemre utánanézett a Yad Vashem holokauszt-adatbázisában. De nem sokkal ezelőttig azt hittem, hogy itt lakó elődeim közül Grósz Miksa valamikor a harmincas években meghalt, és az özvegyen maradt Arankát egyetlen rokkant gyerekével hurcolták el a tapolcai, majd a zalaegerszegi gettóba, s később Auschwitzba.

Erről az előző Pesti Sóletben számoltam be, és a megjelent cikket kifüggesztettem a bolt előtti falusi hirdetőtáblára. Monoszló pici falu, még a pesti beköltözőkkel, a bebírókkal együtt sem vagyunk százan. De a cikket, akit érdekelt, láthatta: a mai napig ott lefegteti a szél, ahová pár hónapja kirajszogeztem. Így aztán számomra is kiderült például, hogy Dezső bácsi húga a mai napig itt él a faluban. Ugyan elmúlt már 90 éves, de még mindenre pontosan emlékszik, és ha akarom, engem is felvilágosít.

Akartam.

Pillanatok alatt kiderült, hogy a Grósz család ebben a kis Hegyi utcai házban csak körülbelül egy évet élt. Azelőtt, egészen 1943-ig a mai Fő utca 14. alatt volt a boltjuk, és abban a nagyobb házban is laktak. Csakhogy egy akkor meghozott kormányrendelet szerint zsidónak nem lehetett már semmije, se boltja, se biztonságos megélhetése, semmi. Ezeket a jó Horthy bácsi szépen elkoboztatta, s átadta a keresztényeknek, hogy véget vessen a rút zsidó kizsákmányolásnak

Így aztán Grószéknak ott kellett hagyniuk az özv. Kerkápoly Istvánnétól bérelt Fő utcai boltot és lakóházat, és át kellett hurcolkodniuk ebbe a kis, egyszobás, a 19. században épült komfort nélküli parasztházba. Itt talán már akkor is a nazarénusok voltak birtokon belül, tehát ők segíthettek Grószéknak túlélni – a maradék egy évre, ami akkor még hátra volt nekik.

Megtudtam azt is, részben Dezső bácsi húgától, részben egy kedves monoszlói amatőr helytörténész fiatalasszonytól, Gaálné Kapás Krisztinától, hogy helyben kedvelték a Grósz

A Pesti Sólet Monoszlón

boltosékat, akik a kor szokásai szerint mindenfélét tartottak, és ha kellett, akár hitelre is árusítottak: valamennyi élelmiszert, sót, petróleumot, munkás- vagy parasztinget, alumínium vödröt, ami faluhelyen szükséges volt. De boltba akkoriban nem úgy jártak az emberek, mint manapság, mert pénzük faluhelyen nemigen volt, s amit lehetett, a ház körül megtermeltek. Kosarat fontak, anyagot szőttek – erről külön regényt lehetne írni. (Egyébként a Fő utcában volt egy másik bolt is, a Siffer-féle keresztény vegyeskereskedés. Grószék boltját kiebrudalásuk után állítólag egy Nagy Kálmán nevezetű helyi ember vette át. Nem stróman volt, hanem az új tulajdonos.)

Megtudtam azt is, hogy Grósz Miksa egyáltalán nem halt meg korábban, megélte a deportálást, és nem egy, hanem két gyermekük volt (mindkettő beteg, angolkóros, tolókcocsiba kényszerült fiúgyermek). Nevük Imre és István, de nem tudom, mikor születtek.

Amikor a boltot ott kellett hagyniuk, megszűnt minden bevételük, megélhetési forrásuk. Ráadásul még Aranka is megbetegedett, eltörte a lábát, munkaképtelen lett. Tehát Grósz Miksa alkalmi munkákat vállalt, napszámba ment a parasztokhoz, segített szüret idején – és nyilván apránként próbálták eladogatni a bolt Hegyi utcába átmentett vacak kis készletét is. (Egyébként az após, a köveskáli illetőségű Steiner Tivadar is próbálta valamennyire támogatni őket.) Mindezt Dezső bácsi húga, Csabai Lászlóné Bertalan Laura néni mesélte el nekem, aki ma már talán az utolsó túlélője ezeknek az időseknek, és már az ő egészsége is pislákol néha. De, amikor meglátogattuk, nagy formában volt. Tőle származik a cikkhez mellékelt ősrégi, talán nem a legjobb minőségben beszkenelt fotó is, az egyetlen olyan ábrázolás, amelyen a napszámba állott Grósz Miksa is valamennyire látható.

A második világháborúban elpusztult köveskáli áldozatok emlékoszlopa

Próbáltam megtudni valamit az elhurcolásuk körülményeiről és a környező falvak zsidó lakosainak sorsáról is. Erről talán a legtöbbet a tapolcai Hangodi László történész tudja, aki mindig nagyon kedvesen válaszol a kérdéseimre, és időnként a szakirodalomban is eligazít.

Az egyik kérdés az volt, melyik napon jöttek a csendőrök a szekérrel Grószékért. Laura néni úgy emlékszik, ez 1944 áprilisában történt, mások szerint a tapolcai járás zsidóságát májusban gyűjtötték össze, előbb Tapolcán, majd a zalaegerszegi gettóban. Persze, az is

Csabai Lászlóné Bertalan Laura dobozából előkerült egy kislakú, megbarnult, megviselt állapotú fotó. Ez az 1943-as szüret alkalmával készült, amikor Grósz Miksa napszámban segédkezett a helyi parasztnak. Ő áll hátul fent a szekéren, s fotó jobb oldalán, sapkában. Elöl középen Bertalan Dezső ifjú levante, s mellette a húga, Laura néni.

lehet, hogy Monoszlóról már korábban átszállították Grószékat Kővágóörsre, mert később erre is látunk majd példát. A Yad Vashem adatbázisa szerint talán július 8-án érkezhettek az auschwitzi rámpára – már aki túlélte az addigi nem kevés borzalmakat. (Grószék a beteg asszonnyal és a két angolkóros gyerekekkel kevésbé valószínű, hogy túléltek az útközbeni gyötrelmeket.)

A környékbeli falvak közül a legtöbb zsidó Kővágóörsön élt, onnan talán összesen 82 embert vittek a tapolcai gettóba. Az előző cikkemben írtam már a két zánkai zsidó családról is (ahol a boltos Grósz az én Grószaimnak valamilyen rokona lehetett – mindenesetre a környező falvakban ez a név nem volt ritka). Azután megtudtam, részben éppen Laura nénitől, hogy Köveskálón is éltek zsidók, Steiner Tivadaron kívül is. Az ottani világháborús hősi emlékműre – ellentétben a monoszlóiival – fel is írták némelyikük nevét. Ezt lefotóztam, és most a cikk mellé teszem. (Gondolom, ahol női nevek vannak, azok többnyire zsidó családok voltak, vagyis a Bulger, a Grósz, a Krauz és a Neay család.)

Érdeklődtem Révfülöpön is, ahol P. Miklós Tamás helytörténész próbált eligazítani, amennyire le-

het. Arról kérdeztem, maradt-e fenn náluk egy-két, régebben zsidó tulajdonban állt villa, ház, gazdasági épület. Nincs erről teljes leltár, de egy párat sikerült felidézni. Ott volt például a Brandl-féle bolt és szikvízüzem, amely a háború alatt bombatalálatot kapott és leégett. Azután a Petőfi utcai Marton-villa, ahol Marton Imre fa- és építőanyag-kereskedő lakott, illetve ahol a cégének a telephelye volt. Létezett még Polacsik Ármin fakereskedő telephelye is valahol, annak helyén ma egy új ház áll. Hoffman bádogosnak a vasútállomás mellett volt műhelye, a Rózner-féle pincéből (a tulajdonos később Róbertre magyarosított) a téesz Birka-csárdája lett, a vasútállomással szemben, ott, ahol ma a Hangulat vendéglő áll. És végül, de nem utolsósorban, Révfülöpön működött a Brenner pékség is.

Úgy tűnik, 1944 májusában mintegy 17 zsidót indítottak a csendőrök zárt

alakzatban, persze gyalog, Révfülöpről Kővágóörs felé. Igaz, az út legfeljebb, ha fél, egy óra hosszat tarthatott. Hogy onnan is gyalog hajtották-e tovább őket Tapolca felé, azt már biztosan nem tudom.

Itt volt a bolt

Így állnak nálunk az ügyek 2023 márciusában. A botlatóköveket a tervek szerint július 6-án helyezzük el. Addig még tovább kérdezősködöm.

Tardos János

Az IBM szerepe a népirtásban

A zsidótlanítás a fasiszta birodalom egészében a magyarországihoz hasonlóképpen zajlott. Először a birodalomban tartottak „népszámlálásokat” a Hollerith-gépekkel, mert így gyorsan és pontosan ki tudták szűrni a zsidó lakosságot.

1886-ban *Herman Hollerith* (1860. február 29. – 1929. november 17.) lyukkártya-feldolgozó gépet talált fel, amelyet elektronikus számlálásra lehetett felhasználni. A készüléket arra tervezték, hogy fel lehessen dolgozni vele az 1880-as népszámlálás adatait. Kézi feldolgozással ez több mint egy évtizedig tartott volna. Mire elérkezett az 1890-es népszámlálás, Hollerith már feltalálta azt a gépet, amely a statisztikai adatokat lyukkártyák elektromos leolvasásával és rendszerezésével dolgozta fel. A találmány szép sikert aratott az USA-ban is, de még nagyobbat Európá-

ban, ahol sokféle statisztikai célra használták fel. 1896-ban Hollerith megalapította a New York-i *Tabulating Machine Company* a gép gyártására. Fúziók egész sora nyomán e vállalatból nőtt ki a hírneves IBM 1924-ben. (Forrás: Wikipédia)

Később ezt a technológiát már több mindenre, a hadtápellátásban, a vonatok irányításában is felhasználták. Magyarországon a vasúti szállítást optimalizálták a gépekkel a deportálások érdekében:

„1944 tavaszán – miután rövid ideig a Führer főhadiszállásán teljesített szolgálatot - *Edmund Veesenmayer*t ismét keletre küldték, ezúttal nagykövetként Magyarországra. Itt az volt a feladata, hogy új bábkormányt szervezzen Budapesten, és rendezze a magyar vasúti közlekedést.

Veesenmayer életében először irányíthatta a birodalom nevében egy teljes csatlósállam ügyeit. Szoros kapcsolatot tartott fenn Eichmann-nal, s együtt tervezték meg a magyar zsidóság szisztematikus elpusztítását. 1941-es statisztikák szerint 724 307 zsidó élt az országban. A származás szerinti zsidók számát

további 62 ezerre becsülték.

Pár héttel később, amikor a zsidó javak elkobzása és a gettósítás csaknem teljesen befejeződött, megkezdődött a deportálás is. Veesenmayer öt zónára (plusz Budapestre) osztotta fel Magyarországot. Az 1. zónával, azaz Kárpátaljával volt a legtöbb gondja; egyedül ennek kiürítése hét hetet vett igénybe vagonhiány miatt. Április 20-án Veesenmayer arról panaszkodott a Külügyminisztériumnak, hogy Magyarországon képtelen a feladat teljesítéséhez elegendő tehervagont szerezni. A hónap végére mégis ösz-

Thomas J. Watson, az IBM vezérigazgatója (balról a második) Hitlerrel Berlinben, közvetlenül azelőtt, hogy megkapta a „Birodalom szolgálataért” járó kitüntetését, 1937 június

szeállt két szerelvény, melyek egyenként 4000 zsidót szállítottak a kistarcsai internáló táborból Auschwitzba.

Veesenmayer csakhamar ura lett a kaotikus magyar vasúti helyzetnek, és német pontossággal irányította a szerelvényeket. Így aztán egy-egy újabb zóna kiürítése már csak tíz napot vett igénybe. Június végéig így 437 402 zsidót deportáltak Magyarországról. Ezután vita kerekedett afelől, hogy vajon a budapesti zsidókat is a halálba küldjék-e. Ami a magyar vezetőket illeti, ők ugyan zsidógyűlöletükről voltak híresek, ugyanakkor félték a nemzetközi felelősségre vonástól, no meg a közeledő oroszoktól, akikre Veesenmayer egyelőre fűtött. Ám a magyar államfővel, Horthy Miklóssal sehogy sem tudott dűlőre jutni. Amikor például Eichmann haláltáborba indított egy vonatot budapesti zsidókkal, Horthy ezt leállította a határon, majd visszaküldette Budapestre.

...

Számos tárgyalás következett a németek és a magyar vezetés között. Végül az utóbbi beleegyezett abba, hogy 50 ezer budapesti zsidót deportáljanak Ausztriába, a többit pedig vigyék koncentrációs táborba. Október 20-ától a rémületükben jajveszékélő zsidókat reggeltől estig hurcolták el otthonaikból, méghozzá olyan tömegben, amelynek nem találtak elegendő szerelvényt, így végül 27 ezer zsidót halálmenetben hajtottak gyalog az osztrák határig. Több kilométer hosszan vonult a menet Budapesttől nyugatra, de csakhamar erősen fogyatkozni kezdett, s nyomát emberi holttestek jelezték. Veesenmayer jelentése szerint naponta 2-4 ezer ember nem bírta tovább az erőltetett menetet.

A háború éveiben az IBM fejlett Hollerith-rendszereket biztosított szinte minden vasútvonalnak Európa német megszállás alatt lévő részében. Ahhoz ugyanis, hogy megtervezék egy adott napon, az egy-egy állomáson áthaladó tehervonatok számát, a Hollerith-gépek számítási tudománya kellett. Lyukkártyák rögzítették minden vagon tartózkodási helyét, kapacitását és optimális menetrendjét. Valójában az egész európai vasúti menetrendet a csomópontokon elhelyezett Hollerith-gépek hálózata tartatta be. Az IBM felszerelésének segítségével az adatbankot kétnaponta felfrissítették. E nélkül a szerelvények nyomon követése akár kéthetes késéseket is okozhatott volna, ami a háborús körülmények között teljes zűrzavarhoz vezetett volna. Egyedül 1938-ban csupán az európai vasutak számára több mint kétszázmillió lyukkártyát nyomtattak. A nácik uralta Lengyelországban, ahol a helyi IBM-lerakat megrendeléseinek 95 százaléka a vasúttól érkezett, évente több mint 21 millió lyukkártyát használtak fel. A németekkel szövetséges Romániában a vonatok irányításához a Közlekedésügyi Minisztérium számos Hollerith-gépet használtak fel.

...

Természetesen Magyarországon is Hollerith-gépek segítségével szedte ránca Veesenmayer és Eichmann a vasúti közlekedést. A gépek munkáját feldolgozó jelentések szabványos űrlapokon rögzítették az olyan adatokat, mint a vagonon-

ként szállított személyek száma, a szerelvény felhasznált fűtőanyaga, vagy hogy melyik szállítmány költsége melyik (báb)kormányt terheli. Egyszóval a Hollerith-ek nélkül nem lehetett volna betartani a menetrendet a náci Európában. Veesenmayer és pribékjei nem működhetek volna oly hatékonyan a vonatok nélkül.

Az IBM németországi leányvállalata, a Deutsche Hollerith Maschinen Gesellschaft, röviden: Dehomag, a II. világháború alatt lyukkártyák segítségével szervezte meg a Harmadik Birodalomban a zsidók beazonosítását, vasúti menetrendjének összehangolását és a deportálásokat. A népirtás éveiben, azaz 1942 és 1945 között a Dehomag, amelyet Watson, az IBM akkori vezérigazgatója oly buzgón meg akart védelmezni, mindvégig sértetlen maradt. Végül egy birodalmi tanácsadó bizottság irányítása alá helyezték, melynek tagjai magasan álltak a náci hierarchiában. Ez a bizottság váltotta föl a hagyományos igazgatótanácsot, melyhez igen hasonló feladatokat látott el, például irányította a részlegvezetőket, jóváhagyta vagy megvétózta a fontosabb projekteket, döntött az egyes ügyek fontossági sorrendje felől. A napi döntéseket persze az alacsonyabb beosztású vezetők hozták. Amikor szükségesnek látszott, a bizottság egyeztetett az IBM genfi irodájával. A testületnek négy tagja volt. Az egyik egy kurátor, a másik Passow, a Maschinelles Berichtwesen igazgatója, a harmadik Heidinger; a negyedik pedig Adolf Hitler személyes megbízottja.

A Führer képviselője a Dehomag tanácsadó bizottságában Dr. Edmund Veesenmayer volt.”

Az IBM tevékenységét a II. világháborúban a magyar tankönyvek sehol sem említik, pedig a népirtásban is nagy szerep jutott az IBM kölcsönözött gépeknek. Az IBM természetesen nem faji okokból biztosította a berendezéseket a náci birodalom részére, csak a profit vezérelte. Jellemző, hogy már Berlinben folytak a harcok, de az IBM megbízottja még behajtott a gépek bérleti díjait! A sors fintora, hogy a háborúban mindkét szembenálló oldal IBM-gépekkel fejtette meg a kódolt üzeneteket, és ugyancsak Hollerith-gépekkel dolgozták fel a partraszállás időjárás-előrejelzéseit is.

Hol igyon jó kávét Karinthy?

Szomorú, hogy eltűntek Budapestről az igazi kávéházak. Azelőtt ezek az intézmények versengtek a vendégek kegyeiért.

Persze, abban az időben az embereknek több idejük volt beszélgetni, meghallgatni a másikat.

Hogy ki miért szereti a kávéházat, erről egyszer a drága emléké *Kellér Dezső* azt mondta: „Én azért szeretem a kávéházat, mert az ember nincs otthon és még sincs a levegőn.”

Volt Budapest központjában, az Oktogonon két csodálatos kávéház, az *Abbázia* és a *Savoy*. Egyszer a Savoy teraszán ült Karinthy Frigyes, és jött a pincér:

-Mit hozhatok, főszerkesztő úr?

-Hozzon egy kávét!

-Igen is, főszerkesztő úr!

-Várjon, menjen át az utca másik oldalára, az *Abbáziába*, és onnan hozza.

-Szabad megkérdeznem, miért?

-Azért, mert ott jobb a kávé.

A pincér elsápadt, nem tudta, mit tegyen, elrohant a tulajdonoshoz, és elmesélte, mire kérte őt Karinthy Frigyes.

A tulaj nagyon dühös lett, odament Karinthyhoz, és elég hangosan ráüvöltött:

-Hallom, mit kért a pincéremtől, főszerkesztő úr! Szabad megtudnom, hogy miért küldte a konkurens kávéházba?

-Azért, mert ott jobb a kávé.

-Ha jobb a kávé, akkor miért nem megy oda, és miért nem issza meg ott?

-Nézze, gondoltam erre is, csak nem vagyok úgy öltözve.

Ugyancsak kávéházi történet *Csortos Gyuláé*, aki éttermekben és kávéházakban töltötte szabad ideje jelentős részét.

Egy alkalommal a Hungária Kávéházban rákot rendelt.

A pincér kivitte, és a művész úr nyomban észrevette, hogy a rák egyik ollója törött. Rögön szólt a főúrnak:

-Kérem, ennek a ráknak törött az ollója!

-Hát, tetszik tudni, művész úr, ezek a rákok időnként verekszenek. Néha összeakasztják az ollójukat, és ilyenkor az egyiknek-másiknak eltörik az ollója.

Csortos rosszkedvűen nézett a pincérre és csak ennyit szólt:

Nekem a győztest hozza ide!

Beregi Péter

KETTŐSLÁTÁS A RABBI ÉS A PROFESSZOR

Akik hétről hétre velünk tartanak szerdánként délután öttől, azok már alig várják a Kettőslátást, amikor rabbink Frölich Róbert és Gábor György, az OR-ZSE professzora beszélget a Tanakh fejezeteiről, Dési János moderálásával. Bő két éve vágtunk bele, s már a Bírák könyvének tartunk. Nem sietünk sehova – igyekszünk alaposan megbeszélni mindazt, ami egy-egy szöveghelyről eszünkbe jut. Kultúrtörténet, festmények, szobrok, régészeti leletek, regények és filmek

idéződnek fel, aztán gondolatok arról, például, hogy a keresztény hagyományokban minderről mit gondolnak. Biblia trip közösen, hétről hétre.

Kettőslátás, mert miként látja egy rabbi és miként egy vallásfilozófus.

**Online a Zoomon lehet
hozzánk csatlakozni:
389 906 7799 – es kóddal,
a jelszó: dohány**